

DIEVENIŠKIŲ TARMĖ

J. LIPSKIENĖ ir A. VIDUGIRIS

Svarbesni tarmės ploto ir jos tyrinėjimo istorijos duomenys

§ 1. Dieveniškių tarmė iš tradicijos vadinama Dievėniškių miestelio apylinkių tarmė. Tai buv. Ašmenės apskrities, dabar Eišiškių rajono Poškonių, Jurgelionių, Pagaujėnų (Šárkaičių) ir Dievėniškių apylinkės, sudarančios savotišką Lietuvos respublikos pietryčių kampo iškyšulį.

Lietuviškiausi kaimai yra šio iškyšulio viduryje, abipus Gaujos upės: Valatkiškės, Kmelniškai, Pādvārės, Poškónys, Siaurimai, Lastaūčikai, Dīdžiūliai, Grỹbiškės, Rimāšiai, Stalgónys, Bēčiõnyš, Kaziūliai, Šaltiniai. Skráičionys, Dievėniškės, Versekā. Siek tiek toliau į abi puses nuo Gaujos upės yra dar gana lietuviški kaimai: Senieji Miežiõnyš, Žižmai, Mačiūčiai, Šiudáinyš, Ramõškos, Milkūnai ir kt. Pakraštiniuose kaimuose (pvz., Pavydõnyš, Skaivõnyš, Siliai, Pagaujėnai, Dvariškės, Kálviai, Pliustaĩ, Zabiēliškės ir kt.) kalbama daugiausia mišriai: lietuviškai ir vietine baltarusių tarme, kuri stipriau yra įsigalėjusi rytinėje iškyšulio pusėje (pvz.: Vaškēliai, Vaišūtķiemis, Vēžiakiemis, Daulėnai, Antaniškės). Kai kuriuose kaimuose lietuviškai iš mažens daugiausia yra kalbėję tik vyresnieji arba seniausieji vietos gyventojai. Lenkišką mokyklą dabar lankantis jaunimas arba seniau ją lankę vyresniosios kartos žmonės moka ir lenkiškai, tačiau lenkų kalba čia niekam nėra gimtoji.

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje vien lietuviškai buvo kalbama ne tik minėtajame plote apie Dieveniškes, bet dar ir dabartinės Baltarusijos teritorijoje apie Surviliškes, Kauleliškes, Geranainių apyl. šiaurinėje dalyje, apie Armoniškes, beveik ištisai Varenavo, Rodūnios rajonuose ir Įvijos rajone apie Lazūnus¹.

¹ Plg. Obszarz języka litewskiego w gubernii Wileńskiej, „Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne“, t. 3, Kraków, 1898, p. 60–61; J. Rozadowski, Objaśnienia do mapy języka litewskiego w gubernii Wileńskiej, „Materyały i prace komisji językowej Akademii umiejętności w Krakowie“, t. 1, w Krakowie, 1904, p. 89–93 ir jo žemėlapi.

Nedaug ką pakitusi padėtis išliko ir beveik visą pirmąjį XX a. ketvirtį. Apie lietuvių kalbos vartojimą Ašmenos, Lydos ir kt. apskrityse liudija tuometinė lietuvių ir lenkų spauda².

Ankstesni, maždaug XIX a. trečiojo ketvirčio duomenys apie lietuvių kalbos vartojimo ribas to meto Ašmenos ir Lydos apskrityse yra tik apytikriai, netikslūs, dažnai prieštaringi ir dėl to ne visi patikimi. Vis dėlto jie nors iš dalies atspindi to meto lietuvių etnografinės ribas³ ir kartu to meto sudėtingus poslinkius, kurie vyko, pradėjus formuotis žmonių nacionalinei sąmonei.

Lietuvių kalbos išplitimą ir santykį su kitomis kalbomis bene geriausiai parodo 1863 m. Erkerto sudarytas etnografinis atlasas⁴. Tačiau Erkerto išvesta etnografinė riba su lietuvių skaičiaus procentais ne visur tiksliai rodo vietas, kuriose tuo metu dar kalbėta lietuviškai. Šiuo atžvilgiu tam tikrų pranašumų turi 1861 m. A. Korevos išvesta, nors irgi netiksli, lietuvių etnografinė riba⁵. Ji eina į rytus nuo Grauziškių, Klevyčios, Norviliškių (Ašmenos raj.), tačiau į šiaurę nuo Geranainių, Kauleliškių (Varenavo raj.), Žirmūnų (Lydos raj.) ir tolokai pietryčiuose palieka Lazūnus. Lazūnų neapima ir 1865 m. Archeografijos komisijos leidinyje⁶ Pr. Kojalovičiaus išvesta linija, einanti gerokai į pietus nuo Dieveniškių ir Geranainių⁷.

Iš 1851 m. P. Kepeno⁸ išleisto schematiško atlaso sunku pasakyti, kiek toli į pietryčius nuo Dieveniškių praeina lietuvių kalbos vartojimo riba.

² Žr. J. Š-kly s, Prie statistikos Vilniaus gubernijoje, „Varpas“, 1903, Nr. 2, p. 36; Lietuvių padėjimas Vilniaus vyskupijoje, „Viltis“, 1908, Nr. 104, 115–125, 130, 132, 133; 1913, Nr. 23; plg. Lietuvos žemėlapi su etnografijos siena, „Lietuvos ūkininko“ bendrovės leidimas (be datos); Ze stosunków litewsko-polskich, Warszawa, 1907; M. Römer, Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie, Kraków, 1906, p. 3–35; A. Doritsch, Beiträge zur litauischen Dialektologie, „Mitteilungen der litauischen litterarischen Gesellschaft“, t. 6, Heidelberg, 1912, p. XVI–XVII; K. Werbelis, Russisch-Litauen. Statistisch-etnographische Betrachtungen, Stuttgart, 1916; J. Zaremba, Stosunki narodowościowe w województwie nowogródskim, Warszawa, 1939, p. 138–146.

³ Terminą „etnografinės ribos“ lietuvių kalbos vartojimo ribų prasme kartais pavartoja todėl, kad daugelio XIX a. rusų etnografinių atlasų ribos buvo išvestos pagal kalbų vartojimo kriterijų.

⁴ Žr. Этнографический атлас Западно-русских губерний и соседних областей, сост. Р. Ф. Еркерт, СПб, 1863; Atlas Etnographique de provinces habitées en totalité ou en partie par des polonais, Par R. D'Erkert, St. Petersbourg, 1963.

⁵ Žr. Материалы для географии и статистики России, Виленская губерния, сост. А. Корев, СПб, 1861; plg. „Vairas“, 1914, Nr. 16, p. 6.

⁶ Žr. Документы объясняющие историю Западно-Русского края и его отношения къ России и Польшѣ, СПб, 1965; plg. „Vairas“, 1914, Nr. 16, p. 7; K. Werbelis, min. veik., p. 68; P. Klimas, Lietuva, jos gyventojai ir sienos, Vilnius, 1917, p. 45.

⁷ Reikia priminti, jog tuo metu Dieveniškės dar buvo Geranainių parapijos filija, žr. Exeutorium decretum de limitibus dioecesis Vilnensis, Vilnae, 1854, p. 28.

⁸ Žr. Этнографическая карта Европейской России, составлена П. Кеппеном, СПб, 1851.

Kitų etnografų ir net kalbininkų, lietusių lietuvių etnografinės sienas pietryčiuose, žinios yra dar mažiau tikslios. A. Kirkoras⁹, A. Ritichas¹⁰ ir net J. Karlovičius¹¹ su F. Kuršaičiu¹² už lietuvių etnografinio ploto ribų paliko ne tik Lazūnus ir Žirmūnus, bet ir Dieveniškės su Norviliškėmis.

Daug tikslesnių duomenų apie lietuvių kalbos vartojimą buvo 1867—1880 m. surinkęs Rusijos Geografinės draugijos narys J. Kuznecovas, rengęs sudaryti tikslų Lietuvos etnografinį žemėlapi. Jo nurodytos gyvenamosios vietos, kuriose dar daugumas žmonių kalbėję lietuviškai, siekia Surviliškės, Geranainis, Žirmūnus. Tik didelė lietuvių sala apie Lazūnus, Bokštus, Jurotiškės, Dūdas ir Lygomovičius nebesusisieikė su lietuviškomis Geranainių, Dieveniškių apylinkėmis¹³.

XIX a. pirmojoje pusėje lietuviškai kalbėta dar plačiau. Geras šio krašto žinovas istorikas M. Balinskis su T. Lipinskiu nurodo, kad lietuviškai kalbama vakarinėje Ašmenos apskrities dalyje apie Grauziškes, Velbutus, Klevyčių, Norviliškės, Surviliškės, Dieveniškės, Geranainis, Lipniškės, Bokštų seniūnijoje, Trobų parapijoje, apie Takoriškės, visoje Įvijos parapijoje ir apie Lazūnus¹⁴. Kad tuo metu nuo Dieveniškių, Geranainių dar ištisai lietuviškai kalbėta iki Įvijos, taigi ir iki Lazūnų, patvirtina 1827 m. užpildyta Vilniaus vyskupijos parapijų apklausos anketa apie lietuvių kalbos vartojimą¹⁵.

Vadinasi, dabartinis Dieveniškių (lietuvių tarmės ploto) iškyšulys, primenantis pusiasalį, yra kadaise buvusio daug didesnio lietuvių etnografinio ploto dalis¹⁶. Lietuviškai kalbančių arba mokančių kalbėti dar iki šių dienų yra apie Lazūnus, daugelyje Varenavo (Balatnos) rajono ir ypač Rodūnios raj. kaimų¹⁷.

§ 2. Dieveniškių tarmė tiek dėl savo geografinės padėties, tiek dėl retų kalbos ypatybių palyginti seniai atkreipė kalbininkų akis. Jau 1886 m.

⁹ А. Киркор, Этнографический взгляд на Виленскую губернию. Этнографический сборник, СПб, 1858, p. 120—121.

¹⁰ Этнографическая карта Европейской России, сост. А. Ф. Риттихом, СПб, 1875.

¹¹ Żr. J. Karłowicz, O języku litewskim, 1875, p. 250.

¹² Żr. F. Kurschat, Grammatik der littauischen Sprache, Halle, 1876, žemėlapi.

¹³ Żr. Ю. Кузнецов, Литовский народ, его расселение и численность, Rusijos geografinės draugijos archyvas Leningrade, fondas 11, aprašas 1, Nr. 18, p. 12, 13.

¹⁴ Żr. M. Baliński i T. Lipiński, Starożytna Polska, t. 3, Warszawa, 1846, p. 251.

¹⁵ Żr. Ведомости о костелах и монастырях Виленской епархии, 1827, Lietuvos TSR Centrinis valstybinis istorinis archyvas, fondas 694, aprašas 1, byla 769, p. 5.

¹⁶ Żr. Lietuvos TSR Mokslų akademija, Istorijos institutas, Lietuvos TSR istorija, red. J. Žiugžda, t. I, Vilnius, 1957, p. 64—65; plg. J. Jakubovskis, Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją, Kaunas, 1922, p. 5—6; plg. W. Wielhorski, Litwa etnograficzna, Wilno, 1928, žemėlapis Nr. 15.

¹⁷ Plačiau apie tai, žr. „Lietuvių kalbotyros klausimai“, t. 2, Vilnius, 1959, p. 195, 215, 242—243; t. 3, Vilnius, 1960, p. 177, 191; plg. Lietuvių kalbos tarmių atlasui surinktą medžiagą, esančią Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institute.

šios tarmės tyrinėti buvo atvykęs žinomas kalbininkas ir etnografas, tuomet dar Peterburgo universiteto privatdocentas E. Volteris. Tuo pačiu žygiu jis rinko medžiagą Zietelos, Lazūnų ir Benekáinių apylinkėse. E. Volterio paskatintas, Dieveniškių pradžios mokyklos mokytojas G. Ausiukas (Avsiuk) yra užrašęs ir kitais metais jam į Peterburgą nusiuntęs keletą lietuviškų tarminių tekstų (dainų, mįslių ir kt.).

Antrą kartą E. Volteris čia (Dieveniškių ir Lazūnų apylinkėse) lankėsi 1893 m. Tų abiejų išvykų metu surinktąją medžiagą — būdingąsias Ašmenos (t. y. Lazūnų ir Dieveniškių) tarmės ypatybes, tekstų pluoštą (dainas, pasaką, taip pat keliolika mįslių) ir retesnių žodžių žodynėlį jis paskelbė 1895 m.¹⁸ Tačiau E. Volterio užrašyti tekstai šių dienų akimis turi daug trūkumų: žodžiai ir jų formos pateiktos nesukirčiuotos, be to, kartais netiksliai užrašytos, nepažymėtas balsių ilgumas, neskiriami balsiai *e*, *ė*, o kartais *uo* ir *o*, nenuosekliai atsispindi priebalsių kietinimas. Todėl E. Volterio medžiaga dabar turi reikšmės tik istorijai ir palyginimui.

Apie 1906 m. Dieveniškių apylinkėje yra lankęsis K. Būga. Užrašytąją medžiagą jis gausiai panaudojo įvairiuose savo raštuose, tačiau atskirai apie šią tarmę nėra rašęs¹⁹. Jo surinkta, nors ir negausi, medžiaga yra labai vertinga, nes ji užrašymo tikslumu atitinka visus šių dienų dialektologijos reikalavimus.

Palyginti gerų Dieveniškių tarmės tekstų pluoštą su komentarais yra paskelbęs estų kalbininkas P. Aruma, kuris čia rinko medžiagą apie 1928—1929 m.²⁰ Jo darbas tebėra svarbiausias plačiau prieinamas šaltinis apie Dieveniškių tarmę. Tačiau ir P. Arumos darbas neduoda pilnesnio šios labai įdomios tarmės vaizdo.

Dieveniškių tarmės medžiaga palyginti daug operavo E. Frenkelis, 1936 m. rašydamas apie to meto Vilniaus krašto lietuvių tarmes²¹. Jis rėmėsi daugiausia kitų surinktąja medžiaga, o pats, atrodo, šios tarmės plote nėra buvęs.

Lietuvių kalbininkai nuodugnesnį šios tarmės tyrinėjimą galėjo pradėti tik Tarybų valdžios metais. Šios tarmės tyrinėti 1952 m. ir 1964 m. buvo atvykusios Lietuvių kalbos ir literatūros instituto organizuotos dialektologinės ekspedicijos. Be to, beveik kasmet čia lankosi atskiri respublikos kalbininkai, kraštotyrininkai.

¹⁸ E. Volter, Zur litauischen Dialektkunde, „Mitteilungen der litauischen litterarischen Gesellschaft“, t. 4, Heidelberg, 1895, p. 173—186.

¹⁹ K. Būga, Užrašai, Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslinės bibliotekos rankraštynas, signatūra D. 545, p. 26.

²⁰ P. Aruma, Litauische mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend mit grammatischen Anmerkungen, Dorpat, 1931, p. 19—30, 61—64.

²¹ E. Fraenkel, Der Stand der Erforschung des im Wilnagebiete gesprochenen Litauischen, „Balticoslavica“, t. 2, Wilno, 1936, p. 14—107; Apie Vilniaus krašto lietuviškų tarmių ypatybes (reti slavų žodžiai ir konstrukcijos šiose tarmėse), „Lietuvių tauta“, t. 5, Vilnius, 1935, p. 257—262.

Medžiaga, kuria remiantis rašytas šis straipsnis, daugiausia yra rinkta 1964 m. ekspedicijos metu²² iš aukščiau minėtų (žr. § 1) kaimų. Atskiri sakiniai ir formos buvo užrašytos dar Dailidžių, Paginų, Jokūbiškių, Ūrelių (Urlionių), Jurgelionių, Pajurgelionių, Medinių, Pūlių, Šarkaičių, Gedūnų, Siurkščių, Prabaščiškių, Rūdnios ir kituose kaimuose.

Fonetinės ypatybės

Vokalizmas

§ 3. Dieveniškių iškyšulys įeina į dzūkų tarmės plotą ir skiria vakarinius ir rytinius dzūkus. Vakarinėje iškyšulio pusėje iki Dieveniškių apylinkės rytinės ribos mišrieji dvigarsiai *am*, *an*, *em*, *en* tariaimi dvejopai: šalia *brunktālis*²³, *kuñpas*, *lūngas*, *runkā*, *grindzi-mas*, *pinkólika*, *peč'a diñkscis*, *žintas* sakoma neretai ir *branktālis*, *lāngas*, *lañkas*, *lankā*, *rankā*, *pēmpē*, *peñktas*, *žēntas* ir kt. O žodžio *vandūo* šalia *vānduo* ir esamojo laiko padalyvio formų *aīnanc'*, *važ'uojanč'* iš viso negirdėta kitaip tariant.

Gali atrodyti, kad formos su *am*, *an*, *em*, *en* čia yra atsiradusios dėl literatūrinės kalbos įtakos, nes ankstesniuose dialektologiniuose žemėlapuose riba tarp vakarinių ir rytinių dzūkų vedama toliau į vakarus²⁴. Tur būt, ši riba nurodyta, remiantis E. Volterio medžiaga, nes Ašmenos tarmės aprašo įvade jis pažymėjo, jog Dieveniškių ir Benekainių apylinkių tarmės niekuo nesiskiriančios ir toliau aprašinėjo vien tik Dieveniškių ir Lazūnų tarmių faktus²⁵.

Kad Dieveniškių apylinkėje šie dvigarsiai tariaimi dvejopai jau seniai rodo ir XX a. pradžioje K. Būgos užrašytoji medžiaga, pvz.: *duñkstsjo*, *inkūndo*, *lūngu*, *pūntsis*, *ūntsis*, *pinkì*, bet ir *grambuolýs*, *ántsis*, *rankā*, *vāndenjo*²⁶. E. Volterio spausdintuose tekstuose nuosekliai randamos formos tik su *i*, *u* + *m*, *n* rodo jį rinkus medžiagą daugiausia iš rytinės Dieveniškių tarmės ploto dalies, t. y. Norviliškių apylinkės kaimų, kur ir dabar senieji vietiniai gyventojai minėtų dvigarsių kitaip netaria²⁶. Vadinasi, vakarinius dzūkus nuo rytinių skiriančią ribą reikia vesti pro Dieveniškės.

§ 4. Labai nedėsningsai vienbalsinami dvibalsiai *uo*, *ie*, pvz.: *dúoda*, *kluoñ'nà*, *ju'stà*, *ri'sālis*, *švi'sù*, *važ'uc'* greta *klúonas*, *pienas*, *važiúoja*. Ši

²² Atskiri faktai imti iš J. Dovydaičio 1951–1952 m. užrašytų tautosakos rinkinių, esančių Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tautosakos sektoriuje.

²³ Vartojama suprastinta „Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programos“ (II leid., Vilnius, 1956, p. 105–118) transkripcija.

Kirčiuotų balsių ilgumas niekur nežymimas, jų ilgumą rodo priegaidės ženklas. Nekirčiuotų balsių ilgumas žymimas tik *a*, *e*, *i*, *u*.

²⁴ Žr. „Archivum Philologicum“, t. 4, Kaunas, 1933; Lietuvių kalbos rašybos žodynas, Kaunas, 1948, p. 123; dar plg. J. Sukys, Būdingesnės Ramaškonų tarmės ypatybės, „Lietuvių kalbotyros klausimai“, t. 3, 1960, p. 178–179.

²⁵ Žr. E. Volter, min. veik., p. 177.

²⁶ Norviliškių apylinkės Antaniškių kaimo vardas dvigarsį *an* išlaikė greičiau: siai dėl slavų kalbų įtakos, plg. lenkų *Antoniszki*, baltarusių *Антанишки*, nes net ir Dieveniškių apylinkėje dažnesni vietovardžiai yra su *um*, *un*, pvz.: *Kuñpas* „Didžiulių k. laukas“, *Luñkos* ir *Lankos* „Valatkiškių k. pievos“, *Uñdriškė* „Dailidžių k. pieva“ ir kt.

tarmės ypatybė nėra nauja, nes ją yra pažymėję tiek E. Volteris (plg. *justiali josiou* 186, *vušvialio dvaran* 187), tiek K. Būga (*mīke, snīke, klūnīnā, vūlakcīs, mīgū'stas* greta *mīegakulīs* „tinginys, miegalis“, *Trakūosnan, važ'uooc*²⁷). Tokio šių dvibalsių vienbalsinimo pavyzdžių pasitaiko ir kitur, ypač vakarinių dzūkų tarmės pakraščiuose, esančiuose Baltarusijos TSR, pvz., apie Ramaškonis, Bilius, Bieliūnus, Lietuvą (Varenavo raj.), Plikius, Sklodonis, Paditvj, Pelesą, Kargaudus, Kivonis (Rodūnios raj.), Azierkus, Pervalką (Gardino raj.). Nepaprastai aiškiu *te, uo* vienbalsinimu visas šias tarmes, gal būt, pralenkia tik dzūkavimo ypatybių neturinti Zietelos lietuvių tarmė.

§ 5. Atskiri tarmės atstovai vietoje balsio *u* kartais ištaria supriešakėjusį vidurinės eilės garsą *i*, panašų į suužpakalėjusį *i* (bet kitokį negu baltarusių *bi*), pvz.: *ažigiedójo* „užgiedojo“, *lieživi, nīvedē* „nuvedė“, *panitekėjo* „ištekęs“, *pasikórisi* „pasikorusi“, *siko* „suko“, *siksū* „suksiu“ *sisukē* „susuko“, *sivēdē* „suėdė“²⁸.

§ 6. Kitos Dieveniškių tarmės vokalizmo ypatybės yra žinomos didesniame dzūkų ir apskritai rytų aukštaičių tarmių plote, pvz.:

a) Nosiniai *q, ɣ* ir galūnėje sutrumpėję tvirtapadžiai *a, e* (kilę iš *an, en*) tariami *u, i, u, i*, pvz.: *galúsc', ižgúdzdžino, ku'sneláicis, tūsosi, tūsc', kāti, pīrk'u*; su *biti, marc'ū, pūodi*.

b) Vietoje žodžio pradžios *e* tariamas *a*, pvz.: *aīna, apušē áržino, āžeru, až'à, ažis*.

c) Kirčiuotas balsis *e*, nesvarbu, koks skiemuo ar priebalsis po jo eina, labai paplatėja, pvz.: *gī'venc', kāl'as, mēdz'as* „miškas“, *nepadē gi ciltālis*. Šią ypatybę yra pastebėję ir pažymėję (tik kitokiais rašmenimis) ir visi ankstesnieji tos tarmės tyrinėtojai: E. Volteris (*atkialk* 183, *v'aidu* 183, *žirgialis* 184), K. Būga (*Banālis* 26, *tākis* 26) ir P. Aruma (*parn'ā'ski* 19, *sā'nas* 19, *tā'kants'* 20, *vīnā'l'o* 21).

d) Kirčiuotas balsis *é* kartais šiek tiek sudvibalsinamas, pvz.: *g'ērē sekmiē* „pasaka“, *turiējāu*. Kiek pastebėta, šitaip dvibalsina daugiausia dvikalbiai ar trikalbiai žmonės ne tik Dieveniškių, bet ir kitose lietuvių kalbos tarmėse.

e) Tvirtagalio ir nekirčiuoto dvibalsio *au* pirmasis sandas dažniausiai stiprokai asimiliuojamas antrojo, ir tariamas su *o* atspalviu, pvz.: *darāū, dāūgel', lāukuosā*.

f) Kirčiuotų tvirtapradžių mišriųjų dvigarsių *i, u+l, m, n, r* pirmasis sandas yra visada pailgėjęs, pvz.: *girtas, pilc', kūlc', pūlc', žinda*.

§ 7. Labai nevienodai ir nedėsningai yra trumpinami nekirčiuoti ilgieji balsiai *i, u, é, o*. Tas pats asmuo viename ir tame pačiame žodyje juos vieną kartą ištaria mažiau sutrumpinęs, beveik ilgus ar pusilgius, o antrą kartą — beveik trumpus. Taip svyruoja tiek šaknies, tiek galūnės nekir-

²⁷ Zr. K. Būga, min. veik., p. 26; P. Arumos tekstuose ši ypatybė neužfiksuota.

²⁸ Ši ypatybė kalbininkų yra užfiksuota Zietelos lietuvių tarmėje ir apie Asavą (Varenavo raj.), plg. O. Broch, Zum Litauischen südlich von Vilna, „Nors Tidskrift for Sprogvidenskap“, t. 19, 1960, p. 1—71.

čiuotų ilgųjų balsių tarimas. Balsiai *é, o* šaknyje ir trumpėdami nepakeičia savo kokybės (pvz.: *tėvėlis, obuolis*), o galūnėje jie yra gerokai platesni, jų vietoje girdėti *a, o, e* (pvz.: *gāne, p'jove, būva, sākə*). Tokia nevienoda šaknies ir galūnės nekirčiuotų *é, o* kokybė rodytų, kad žodžio galas čia buvo pradėtas trumpinti anksčiau, negu šaknis.

Pasitaiko pailgėjusių kirčiuotų trumpųjų *a, e, i, u*, pvz.: *māsk, nēšvietė, pāsekāu, būvo, visl*.

§ 8. 1. Pasitaiko nemaža pavyzdžių, kur yra iškritęs trumpas balsis (sinkopė), pvz.: *brōkai* < burokai, *kātr'as* < keturias, *meñdlis* < mendelis „guba“, *nedarnėjo* < nedarinėjo, *priemn'ė* „priemenė“²⁹. Ypač dažnai neturi balsio *i* sangražos dalelytė, pvz.: *ažuslaidė* „nusileido“, *nėzdavė* „nesisėkė“, *nusmaino* „pasikeičia“, *paskāls'u, pazdz'āūk'*, *suskrāusi*. Su neiškritusiais balsiais dar yra žodžiai *añtaras* „antras“, *pusañtaro, vālinas* „velnias“.

2. Mažiau yra žodžių su sutrauktais balsiais, skiemenimis, pvz.: *dvētas* < dvejetas, *praicinis* „praėjęs“, *padà* < pagadà „giedra“, *pažmiřšo* < pažmiršo „užmiršo“, *prēj* „priėjo“, *nājo* < nuājo ir kt.

3. Su įspraustu balsiu užrašyta *āušarà* „aušra“. Žodis *talakà* „talka“ greičiausiai yra tiesioginis skolinys iš baltarusių kalbos, plg. талака.

4. Dvigarsis *al* pasitaiko išvirtęs į *au*, pvz.: *Stāugōni's* ir *Stalgōni's, kāuniēr'us* „apykaklė“.

Konsonantizmas

§ 9. Dieveniškų apylinkėje yra išlaikytos abi „dzūkavimo“ ypatybės, pagal kurias išskiriama dzūkų tarmė.

a) Vietoj afrikatų *č, dž* (< *tj, dj*) nuosekliai tariama *c, dz*, pvz.: *áudz'a, gaĩdz'o, plāc'os, svec'ū*. Tik skoliniuose ar iš literatūrinės kalbos atėjusiuose žodžiuose yra *č, dž*, pvz.: *pāč'us, medž'óc'*. Afrikatoms *c, dz* atsirasti žodžių formose *bi't'u, rāgu't'u* „rogių“, *áud'āū* „audžiau“, *ažū-kint'āu* „pakenčiau“, *gáud'āu, stat'āū*, gal būt, neleido kitos paradigmų formos, neturinčios afrikatų.

b) Priebalsiai *t, d* vieni ir kartu su priebalsiu *v* prieš *i, y, ĭ, ie* ir prieš nukritusius galūnės *i, ie* tariami *c, dz, cv, dzv*, pvz.: *atkazdzinēja, ciesē* „dešinė“, *dzvilika, miēkci* „miega“, *šalikáici, ci'lec'*. Tik prieš *i, ĭ* atsi-radusius iš **en*, ir atskiruose skoliniuose *t, d* išlieka nepakitę, pvz.: *su bi'ti, púodi, tinkúoc'*. Tačiau kartais pasakoma *cī < ti* „ten“ *ci'nái* „tenai“, ir net *ci'évas* „tėvas“, *vi'cēla* „vytelė“.

Dėl literatūrinės kalbos įtakos minėtosios dzūkavimo ypatybės, ypač antroji, palyginti sparčiai nyksta. Todėl vis dažniau girdėti sakant: *aĩt', ganí't', tik(tai)*. Iš literatūrinės kalbos atėjusiuose žodžiuose priebalsiai *t, d* afrikatomis *c, dz* paprastai neverčiami: *dírpt', darbādienis*.

²⁹ Ar šis žodis yra turėjęs balsį *e* abejojama, plg. E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, Göttingen, 1955–1962, p. 653.

§ 10. Kaip žodžio šaknyje, taip ir jo gale neretai pasitaiko prieš užpakalinės eilės balsius išlikęs *j* po priebalsių *p, v*, pvz.: *aujū* „avių“³⁰, *da-vjāū, lāpju* (kartais ir *lāpja* „lapė“), *p'jov'au, pjūti*, *šlāp'ja* (plg. *šlapijū runkū*), *šlap'joka*.

§ 11. Tarmei būdingas kai kurių priebalsių kietinimas. Priebalsis *l* kietinamas ne tik prieš *e, é* (plg. *ažūlank'au, klāba, láidz'a, lājo ~ lejo* „liejo“; *galéi, gulējāu, kalbék, strāublé* „vaivorykštė“, *veléc'*), bet ir prieš *i, in* (<**en*), pvz.: *liņguvas, lintū, lintāl'u*, *pārlindo*, *susliņkis* „susilenkęs“, *būklbi* „būklę, gyvenimą“, *su kauli*.

Prieš priešakinės eilės arba supriešakėjusius užpakalinės eilės balsius neretai pasitaiko suketėjęs *r*, pvz.: *apgróvi*, *karāvom*, (s)*krāgždė, krislas, neturū, rag'ū, pageréc', skrañda* „bėga“, *tūrim*. Rečiau pasitaiko suketėję *š, ž, c* ir kiti priebalsiai, pvz.: *nešója, šāudzikles, šėivā; rasižóc'* „įsižioti“, *važāvo, žirnei, žuréc krāca, tracā, izdzūvo, minūtēle, aršālis* „veršelis“.

§ 12. Senieji tarmės atstovai netaria nei priebalsio *ch*, nei *h*. Vietoje skolinių *ch* taria *k*: *kòc* „nors“, *nekòi* „tegu“, *sukātos* „džiova“, plg. baltarusių *хочь, нехàii, сучòты*. O iš baltarusių arba per baltarusių kalbąėjusių skolinių friktyvinį *g*, tariamą kaip *h* (kurį baltarusiai paprastai transkribuoja *γ*) dažniausiai išverčia į *v* (pvz.: *avuřkas* „agurkas“, *lenc'u vėlis* „lenciūgėlis“, *paprūva* „balnelio diržas“, *pasōvas* „kraitis, dalia“, *plūvas* „plūgas“, *vōdzina* „gyvatė“, plg. *азурók, ланцýге, напръеа, пачэз, гáдзiна*) arba visai jį praleidžia (plg.: *ciōnas* „čigonas“, *piearš'os* „rieškučios“, *samaon-kā* „krūminė, naminė degtinė“, plg., baltarusių *цыгáн, прýзороть, самагóнка*).

§ 13. Priebalsiai dažnai vienas kitą veikia, asimiliuoja:

a) Pirmasis priebalsis asimiliuoja po jo einantį priebalsį, pvz.: *minkšćimas, mūščis, piřšćinės, rakšćis* „karstas“.

b) Daugiau yra pavyzdžių, kai antrasis priebalsis asimiliuoja pirmąjį, pvz.: *am pāč'aus; nuringdzinēja* „(nu)renka“. Dėl asimiliacijos pirmasis priebalsis dažnai visai pranyksta, pvz.: *adārė* „atidarė“, *àdavė* „atidavė“ *apile* „apipylė“, *àvertė* „apvertė“, *avilk* „apvilk“, *asnigo* < *ažsnigo* „užsnigo“.

§ 14. Kai kurių Dieveniškių apylinkės kaimų (Grybiškių, Bėčionių, Skraičionių, Kaziulių, Valatkiškių ir kt.) žmonės (vieni dažniau, kiti rečiau) priebalsius *t, d*, prieš *é, e, i, y* verčia į *k, g*, pvz.,

d > g: *bungāle* „bandelė“, *àpgeda* „apdeda“, *džigelis* „didelis“, *dugānc'* „dudenti, kalbėti“, *gēgė* „dėdė“, *girgėjo* „girdėjo“, „*gigi'kis* „gydykis“, *giřvos* „dirvos“, *pràgeda* „pradeda“, *pavargē* „pavardė“, *vāngen'o* „vandenio“, *ži'gēc'*³¹;

t > k: *bikinis* „bitinis“, *dūkeris* „dukteris“, *ikeipo* „šitaip“, *kelūkas* „te-liukas“, *k'ėvas* „tėvas“, *ki'nái* „tėnai“, *merg'ōki* „mergiotė“, *pasikiñkma* < *pasitiñkma* „pasitinka“, *pastakik* „pastatyk“, *pārverkė* „pervertė“.

³⁰ Forma *aujū* daug plačiau yra vartojama vakarinių dzūkų, nes, *av* išvirtus į *au*, *j* pasidarė būtinas hiatui išvengti.

³¹ Išskirtinas palyginti plačiai lietuvių tarmėse vartojamas žodis *degužė* „gegužė“, kurio *d*, manoma, atsiradęs dėl disimiliacijos.

Pasakytina, kad su šitaip pakeistais priebalsiais neretai pasakomi ir nauji, iš literatūrinės kalbos atėję žodžiai, pvz.: *gekìnė* „degtinė“, *pirmā-gienis* „pirmadienis“, *šiñgie* „šiandien“. Kartais minėti priebalsiai tariaimi taip minkštai, jog sunku atskirti *t, d* nuo *k, g*³².

Kitoki priebalsių pakitimai pasitaiko tik atskiruose žodžiuose, pvz.: *g>d: derklālė* „gerklelė“;

k>g: sãgė „sekė (sekmė)“;

b>p: kimpa „kimba“, *plākutės* „blakės“ ir kt.

§ 15. 1. Dažnai pridedami priebalsiai: prieš žodžio pradžios *ie, é, i, e* pridedamas *j* (pvz.: *jievà, jėda, ježukas* „ežiukas“, *jilgas, jiñc'*), o prieš žodžio pradžios *uo, u* — priebalsis *v* (pvz.: *vuodegà, vúodz'a* „uodžia“, *vúogós, vùpė*).

Priebalsiais prasidedančių žodžių pradžioje pasitaiko pridėtas *s(z)*, pvz.: *skrãgždė* „kregždė“, *zdaĩrosi* „dairosi, žiūri“.

Dvibalsiu *uo* besibaigiančių žodžių galūnėje pasitaiko pridėtas *j*, pvz.: *akmuõj, sesuõj, tešmuõj*.

2. Priebalsių įspraudimo atvejų nedaug. Tarp balsiu besibaigiančio priešdėlio ir balsiais *i, u (uo)* prasidedančių žodžių šaknies tariamus *j, v* (pvz.: *nepajim̃s, sùvuodė*) galima aiškinti kaip įspraustinius hiatui išvengti ir kaip pridėtinius, atėjusius iš nepriešdėlinių žodžių. Priebalsis *t* įsprautas tarp *s* ir *r* žodžiuose: *ap̃nastris, nastraĩ* „žmogaus burna ar gyvulio snukis“.

3. Susikeitę vietomis priebalsiai (metatezė) yra žodžiuose: *limiñs* „milinys“, *datù<tadù* „tada“, *ru·šk̃iñs* „rūkštyinės“, *sámbertas* „serbentas“, *siñplas<siñplas* „silpnas“.

Morfologinės ypatybės

Daiktavardis

§ 16. **Daryba.** Daugumas tarmės sudurtinių daiktavardžių yra su jungiamuoju balsiu, plg. būdingesnius: *arklāvīrvė* „arklo dalis“, *arklā·ru·šk̃inei* „arkliarūgštės“, *bāržalapis, devī·nabról̃s* „sesuo, turinti devynis brolius“, *galódzirvis, miegaku·l̃is* „miegalius“, *peč'adiñkstė* „krosniadangtė“, *pirmākarti* „pirmą kartą“, *pupólakscei* „purienos“, *saulėtekis* „rytai“, *šilagėles* „žibutės“, *tarpùpėdzei* „šalinės“, *varnākoja* „varnalėša“. Be jungiamojo balsio dariniai reti: *rātpėdzei* „stipinai“.

§ 17. Iš priešdėlinių daiktavardžių daugiausia pasitaiko darinių su priešdėliu *pa-*, mažiau su *api-, at-, ažu-*. Daugumas buvusių *a, ia* kamieno daiktavardžių, gavę priešdėlį, pereina į *ė* kamieną, pvz.: *pakaklė*,

³² Ši ypatybė yra daugiausia vakarinių dzūkų tarmėse (apie Dubičius, Kabelius, Azierkus, Druskininkus, apie Rodūnį, Pelesą ir atskiruose žodžiuose kitur), plg. J. Senkus, Nauja medžiaga apie lietuvių kalbos tarmes, „Lietuvos TSR Mokslų akademijos Darbai“, serija A, t. 1, 1955, p. 151; J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, t. 1, Warszawa, 1958, p. 354—357; Ю. Довидайтис, О некоторых явлениях в южных и юго-восточных диалектах, „Lingua Posnaniensis“ t. 7, Poznań, 1959, p. 341; E. Grinavickienė, Nauji dzūkų tarmės tyrinėjimų duomenys, „Literatūra ir kalba“, t. 5, Vilnius, 1961, p. 603—608.

pakelė, palaukė, palungė, pamedė „pamiškė“, *papadė, pasvirnė, pašilė*. Tik vienas kitas iš *a* kamieno su priešdėliu sudarytas žodis yra *ia*- kamieno, pvz.: *ažūkumpis, apinastris, pakraščis*. *Ia* kamieną turi ir kai kurie daiktavardžiai, sudaryti su priešdėliais iš *u* arba *o* kamieno žodžių, pvz.: *padungis, padzirveį, patvoris*. Kiti žodžiai ir su priešdėliais yra nepakeitę kamieno, pvz.: *ažuñcis, pakójos*.

§ 18. Produktiviausias yra priesaginis žodžių darybos būdas. Tarmėje labai dažni deminutyvinės reikšmės priesaginiai daiktavardžiai. Jie daugiausia daromi su šiomis priesagomis:

a) *-aitis, -aitė*, pvz.: *avitaitė, bernáicis, kamoláicis, katáitė, k'auláitė, ku'sneláicis, vuodegáitė, ziláitė*. Mažybinės reikšmės nebejaučiama žodžiuose *bobáitė* „pribuvėja“, *lopináicis* „skarytė“, *vištáitė* „plūkė“;

b) *-elis, -elė*. Šios priesagos balsis *e* ne visada vienodai tariamas. Dažniausiai jis yra ilgas ir platus, pvz.: *aslālė, ausālė, brolālei* „našlaitės“, *dugnālis, jungālis, mintāle, šienālis*. Tačiau kartais tie patys tarmės atstovai šį balsį ištaria daug trumpesnį ir siauresnį, beveik kaip *ė*, pvz.: *alksn'ėlis, beržėlis, beržėlis, dunksc'ėlis* „stogelis“, *kaln'ėlis, paršėlis, vaikėlei, vu's'ėlis*. Galimas daiktas, dėl tokio nevienodo tarimo šios priesagos vadiniai dvejetainiai užrašyti tiek E. Volterio (plg.: *aglate* 184, *justiali* 183, *lakštial'o* 185, *tėvielio* 183, *žirgialis* 184 ir *karvėlė* 184, *pūdėli* 184, *dzienielas*, 186), tiek K. Būgos (plg.: *Banālis tėlátė* ir *karvjėljai, ri'selis, višteljai* 26);

c) *-ėlis, -ėlė* dedama prie daugiaskiemenių žodžių. Jos balsis dažniausiai yra ilgas ir siauras, pvz.: *galu'stuvėlis, lopinėlis, malūnėlis, niekotėle* „geldelė“, *šermukšnėles* „sidabražolės“ (nors greta kartais pasakoma ir su trumpesniu priesagos balsiu *ė*, pvz.: *o kišk'ėlis, vargin'ėlis be kepūrės šoka; malu'n'ėlis būvo*).

d) *-ikė*, pvz.: *bobikė, kalikė, viščikė* „toks grybas“;

e) *-(i)ukas, -(i)ukė*. Šios priesagos darinių labai daug. Kokio dėsningumo, kada prieš šią priesagą yra minkštas kamiengalis priebalsis ir kada kietas, nepastebėta, plg.: *arklūkas, bobūkė, danc'ukas, galūkas, jėrūkai, kac'ūkai, k'aul'ūkai, kumelūkas, ku'snūkas, lazdukė, linc'ukė, linūkai, miežūkas, pagalūkai, pel'ukė, pul'ūkai* „viščiukai“, *rac'ūkai, sklimutūkai* „ripkutės“, *vištelūkas* „viščiukas“, *žvirblūkai*;

f) *-ulis, -ulė*, pvz.: *bobūla, dziedūlis, dzeivūlis, ku'mūla, li'tūlis, sesūla, vaikūlis*;

g) *-utis, -utė*, pvz.: *akūtė, cviekūcis, gurūcei* „trupiniai“, *krukūcei* „gy-liai“, *ku'mūtė, langūcis, mergūtė, oškūtė, pirkūtė, ragūcis, sniegūtė* „sniegiena“, *tėvūcis, vaikūcis*. Deminutyvinės reikšmės nebeturi šie kalbamosios priesagos vadiniai: *blākutės*, kartais *plākutės* „blakės“, *rāgutės* „rogės“, *traukūcis* „mėšlungis“, *trupūcis, turkūcis* „toks vabzdys“.

§ 19. Tarmėje yra nemaža priesaginių daiktavardžių, turinčių lyg ir menkinamą reikšmę. Iš būdingesnių jų priesagų galima minėti šias:

-ėkas, -ėka, pvz.: *arklėkas* „liesas arklys, kuinas“, *bernėkas* „berniukas“ (plg. iš šio žodžio padarytus mažybinės maloninės reikšmės vadinus

bernėkūcis, bernėkulis), kumelėka „prasta kumelė, kumelpalaikė“, medžėkas „prastas miškelis“, paršėkas „pusparšis“, vaikėkai;

-yštė, pvz.: dukčištė „dukra“, „mergištė „mergaitė, mergiotė“, (plg. mergiškaitė, be to, pasakoma kartais ir mergiščė, o taip pat mergišč'a, plg. ir liko du vaikai: m e r g i š č'a ir b e r n ė k a s).

§ 20. Minėtini įvairūs abstrakčios reikšmės daiktavardžiai, kurių dauguma yra moteriškosios giminės. Būdingesnės jų priesagos yra:

-yba, pvz.: gerība, jaunība, pikcība, senība. Be abstrakčios reikšmės, šie žodžiai gali būti pavartoti ir konkrečia reikšme, pvz.: s e n i b a išmirė, j a u n i b a paišvaž'avo „senieji išmirė, jaunimas išsivažinėjo“. Šalia -yba kartais pavartojama priesaga -ybė, pvz.: kalcibė;

-ysta, pvz.: seni'stā „senatvė“ (mano s e n i s t a i ger'aus'a in žāmės sėdēc');

-uma, pvz.: aklumā, degumā „karštis“, drabnumā (hibr.) „smulkmė, smulkumas“, gailumā, gilumā, gražumā, piktumā, platumā, riebumā, sąsumā, senumā, šlapumā, tamsumā, tankumā, vėlumā.

§ 21. Yra nemaža ir kitokios reikšmės daiktavardžių su priesagomis:

-ėjas (-ėjis) -ėja: āudējā, malėjis, p'jovējā (p'jovējū nērā; p'jovėjas saīndē);

-iena. Su šia priesaga padaryti daiktavardžiai reiškia: a) gyvulių ar paukščių mėsą, pvz.: jāuciena, k'āulienā, viščienā, žu'sienā; b) vietą, kur augo kokie javai, pvz.: avižienā, grikienā, rugienā (rugienōs, rugienōi, in rugienū, rugienas);

-ikas, pvz.: karikas kāro, tupikas tūp'a;

-imas priesagos vediniai reiškia veiksmą, veiksmo rezultatą ar konkrečius daiktus, pvz.: dudānimas greta kalbėjimas, grāndzimas „plūktinė kluono asla“, prijunkimas „įprotis“, prizdėjimas „t. p.“, ti'simas „pūlinys“;

-ynas, pvz.: aglīnas (agli:nī, agli:nañ), beržīnas, kvarkalīnos „varlių kurkulai“, lazdīnas „lazdynai“ (plg. lazda „lazdynas“), mendri:naī, skruzde'līnas, žolīnas „gėlė, gėlės“;

-(in)ykas, pvz.: avinīkas „avidė“, darbinīkė, jāucini'kas „jaučių piemuo“, nakcigoni'kas „naktigonis, kas naktį gano“, naminīkas „kas saugo namus, šeimininkas“;

-iškis, -ė. Su šia priesaga daromi žodžiai žmonių kilmei pagal vietą nusakyti, pvz.: miež'oniškis, -ė, skaivoniškis, -ė, skraič'oniškis, -ė, plg. gausius šios priesagos vietovardžius: Dalgīškė „upelis“, Dāubutiškės „kaimas“, Klaniškė „pieva“, Trainiškės „laukas ir miškas“; Ži'dziškės „pievos“;

-ojas. Su šia priesaga padaromi kai kurių augalų stiebų pavadinimai, pvz.: bul'bojei „bulvienojai“, grikojei, pupojei, vu'gojei (kartais ir vu'ganojei);

-tojas, -a priesagą turi veikėją reiškiantys daiktavardžiai, pvz.: artójas (kartais artójis), sāugotojas;

-ulys: kosulīs, kvapulīs „kvapas“, miegulīs „miegalius“, riebulei „riebalai“, sopulīs, spirulīs „užsispyrėlis“;

-tuvas, -tuvė turi daugiausia įrankius reiškiantys daiktavardžiai, padaryti iš veiksmažodžių, pvz.: *galústuvas*, *klascítuvė* „bruktuvė“, *kultuvė*, *mintuvaĩ*, *muštuvaĩ*, *sétuvė*, *šautuvė* „šaudyklė“.

§ 22. **Kaityba.** Daugumas daiktavardžių yra kaitomi ir vienaskaita, ir daugiskaita: *pasailas* „vąšas, pasaitas“, *pasailaĩ*, *vištáitė*, *vištáitės*, *žibtùkas* „degtukas“, *žibtùkai*. Dviskaitos yra tik liekanų, žr. § 32. Tik vienaskaitą turi daiktavardis *málka*. Be to, vaizdingumo dėlei vietoje daugiskaitos formų tarmėje dažnai vartojama vienaskaita, pvz.: *pársistovėĩ* (perbrendo) *jáu jāv as*; *c'a miēžis neaũks*, *búl'ba neaũks*; *būs ir miež'ũko ir rugãl'o* „bus miežių ir rugių“, *várpa rasiputė*, *grúdas bĩra* „varpa išsipūtė, grūdai byra“.

§ 23. Tarmėje yra nemaža įdomių linksnių formų:

1. Vyriškosios giminės vienaskaitos naudininkas turi net trejopas formas. Daugiausia tarmėje yra vartojamos formos su galūne -u: *bárnu*, *súnu*, *tėvu*. Junginiuose su prielinksniais *lig*, *ik*, *po*, *pri(e)g* pasitaiko iš priebalsinio kamieno daiktavardžių apibendrinta galūnė -i, pvz.: *šókom ik vākari*; *po arimĩ akėjo*; *prabuvãũ vis prig dárbi*. 1964 m. ekspedicijos metu užrašytos formos ir su galūne -o: *árkl'o dúoda avižũ*; *bóba sáko kışk'o*; *ažmiršãũ pōno pasakic'*. Pastarosios vienaskaitos naudininko formos dažniau pasitaiko senesniosios kartos žmonių kalboje, tautosakoje. Buitinėje kalboje jos yra retesnės³³.

2. Visų kamienų daugiskaitos naudininkas turi galūnę -mu, pvz.: *akĩmu sveĩka*; *mãtamu saĩdo*; *reĩk'a tōmu visómu trimu mergĩštėmu*; *reĩk'a dovanóc' sesũtėmu*, *bról'amu*; *vaikãmu aĩna kap iš dúmo* „vaikams (darbas) labai gerai sekasi“; *seniėmu žmonėmu reĩk'a pasilśc'*³⁴. Kartais (gal būt, dėl literatūrinės kalbos ar kitų tarmių įtakos) pasitaiko ir formos: *mergóm*, *vaikám*.

3. Daugiskaitos įnagininko senesnes ilgesnes formas su -mi dažniausiai yra išlaikę tik *i* ir priebalsinio kamieno daiktavardžiai, pvz.: *akimĩ iĩrėmė in manĩ*; *sũ trimĩ akimĩ*; ir tas *gráuž'a dancimĩ*, ir *tàs*; *išãĩ sũ dukterimĩ*; *šlãunimĩ vadzina*. Šių kamienų vienaskaitos įnagininkas yra perėjęs į *ia* (vyr. g. daiktavardžiai), arba *io* (mot. g. daiktavardžiai) kamieną, pvz.: *ak'ũ negalėĩ ž'uřėc'*; *su dũkter'u bũvom*; *dunc'ũ griež'a*.

4. Daugiskaitos inesyvo galūnė yra -sa, pvz.: *tu mán žal'à aki'sà*; *ãšarosa buvãũ*; *pac'uosà*, *geresn'uosà daĩktuosà*; *okas tuosà kalnuosà?*; *vienuosà namuosà pãmušė tėvu*; *vaikuosà* (kartu su vaikais) *gĩvãna nu'nái*; *žũsi's bũna vandenuosà*

³³ Plačiau apie vienaskaitos naudininko formas su *o* ir jų vartojimą žr. J. Lipskienė ir A. Vidugiris, Apie vieną dzūkų tarmės daiktavardžių vienaskaitos naudininko formą, „Lietuvos TSR Mokslų akademijos Darbai“, Serija A, t. 1(20), Vilnius, 1966, p. 205–208.

³⁴ Netolimoje Ramaškonių (Baltarusijos TSR Varenavo raj.) tarmėje galūnė -mu yra likusi tik *i* ir priebalsinio kamieno formose, plg. J. Sukys, Būdingesnės Ramaškonių tarmės ypatybės, „Lietuvių kalbotyros klausimai“, t. 3, Vilnius, 1960, p. 481.

mažai; aš *Miežonīsa* gimus. To paties linksnio vienaskaitos formos yra: *mādzī* „miške“, *pilvi*, *pirk'oj*, *pūsēj*, *šalī*.

5. Įprastinės daugiskaitos iliatyvo formos yra su *-na*: *akīsna*, *kapúosna*, *trušósna*, *šitósna*, *pirk'ósna*. Gal būt, pagal vienaskaitos iliatyvą (plg. *rañkon*, *šulniñ*, *prāšosi n a k c i ñ* „nakvynėn“, *unksnēñ*), ar šiaip *n(a)* kartais pakartojamas prie daugiskaitos iliatyvo, plg.: *inliñdo mā n a m ú o s n a n*; *užliñdo spa l' ú o s n a n* ir *pramiegójo*; *šalís n a n aĩna*, *sustāto tok'ós n a n aĩl'ós n a n*; *atvaž'úosi sve c' ú o s n a n*; *stāto vart ú o s n a n*.

Kartais iliatyvo formos vartojamos vietoje inesyvo (pvz.: *tañ pul' k ā l i n* (ir *pulkāli*) *mā rādnas brolālis*; *rudeniñ atvaž'áu*; *mā paci karč' m ō n gār'a*; *sėdz' lāpē nam ā l' u o s n a* ir *sāko*), o inesyvo formos — iliatyvo reikšme (pvz.: *ais'ū dař B'ieč'oni'sā* „eisiu dabar į Biečionis“; *dař tu ř gu o s a* *nevaž'uoja*).

Tam tikrais atvejais iliatyvo formos vartojamos ir vietoje kitų linksnių, pvz.: *āusisna šalta*; *kórtosna grója*.

6. Vienaskaitos adesyvo forma yra užrašyta tiktai viena (*t'ėv i p būvo su n ū s*), o vienaskaitos aliatyvo formų — daugiau, pvz.: *kap aš nuvei n ū Butrimóp*, *tai apdairāū* (apžiūriu) *itū*; *galóp daaĩs* „iki galo prieis“; *ir net galópi* (iki galo); *prireñg'a vaiku krikštóp*; *sudu dāna*, *kap skāudz'āū krikštóp* „susitaria, susikalba (vaiką vežti) kaip greičiau prie krikšto“.

§ 24. 1. Labai įvairuoja priebalsinio ir *į* kamieno linksnių formos. Senąją minėtų kamienų galūnę neretai išlaiko dar vienaskaitos kilmininkas, pvz.: *dukterēs*, *seserēs*, *šunēs* greta *dukterēs* || *dukteriēs*, || *dukrēs*, *sese rēs* || *sesuvōs*, *stúomen'o*, *šuniēs*, *vānden'o*.

Galūnę *-es* dažnai išlaiko ir šių žodžių daugiskaitos vardininkas, pvz.: *dūres*, *duñtes*, *sāseres*, *šūnes*, *žūses*, *žmónes* šalia *žmóni's*. Ištisai šią galūnę išlaikę vietovardžiai su priesaga *-ones*: *Beč'ónes*, *Miež'ónes*, *Poškónes*, *Skaivónes*, *Skráič'ones*. Su galūnę *-es* dažnai pasakomas ir visai kito kamieno vietovardis *Rimāšes* „Rimašiai“. Tiesa, kiti žodžiai dažniau jau vartojami su (*i*)a kamieno galūne: *akmenaĩ*, *ašmenaĩ*, *duntaĩ*, *piemenaiĩ*, *smegenaĩ*, *stuomenaiĩ*, *vageĩ*.

Įvairuoja ir minėtų kamienų kitų linksnių formos, plg. vns. vard.: *duktē* || *dukrē* || *dukrā*, *duncīs* || *duñcis*, *debesīs*, *mėnesīs*, *sesuvā*, *sesuōj*, *stuomuōj*; dgs. įn.: *su sā duk t ē m* || *dukterimĩ* ir kt.

2. Smarkiai yra nukentėjęs (*i*)u kamienas. Šalia senųjų formų (pvz.: *medūs*, *su n ū s*, *žmogūs*, *medaūs*, *sūnu's*) vis tvirčiau įsigali naujesnės, stipresniųjų kamienų formos (pvz.: *karāl'o*, *mādo*, *žmōgo*, *pietaĩ*, *su n aiĩ*, *su n aiĩs*, *tu ř gu o s a*, *turgúosna*).

3. Nemaža tarmėje yra ir kitų kamienų žodžių, kurie nuo literatūrinės kalbos ar kitų tarmių atitinkamų žodžių skiriasi savo kamiengaliu, pvz.: *blakscinīs* „blakstienas“, *cibul'ā* „svogūnas“, *jurginā* „jurginas“, *liepas* „liepa“, *riešucīs* „riešutas“, *tulžīs* „tulžis“ ir kt.

§ 25. Tarmėje yra nemaža atskirų žodžių ar formų, kitaip kirčiuojamų, negu literatūrinėje kalboje, plg.: *netoli k a i m i : n a iĩ*; *ir dař blizga k a u*

laĩ; prāšo mėsōs be kaulũ; mán vis vĭentara (vistiek), *ar ānas lietuvis ar latvis; paklotē in árkl'o; dāvē tok'ũ pakulũ; o kuĩ cieĩ raktaĩ; mās prindzĩs dzidelĩs; in sodũ irā žiedũ: šautuvi* (šautuvą) *turėjo ir nūdaužė; kap iš šautuvės šāūs; abũ tėvai; tėvamubūs; pinki tvartaĩ, vĭenos dūri's; pilnā pirk'à žvirbl'ũ.*

Mažybinės maloninės reikšmės priesaginių vedinių vienaskaitos šauksmininko formos retkarčiais turi kirtį šaknyje, kaip ir kitose vakarų dzūkų tarmėse, pvz.: *brólukai, gaĩdule, súnuli, vaĩkeli; kárveli* (=kalveli), *meĩstreli, nukálk lenc'u'vėli*.

Kartais pagal tvirtagalės šaknies daiktavardžių formas galūnėje sukirčiuojamas tvirtapradės šaknies daugiskaitos galininkas, pvz.: *aguonàs, arkl'ūs, galvàs, grūd'ūs* ir kt.

Būdvardis

§ 26. **Daryba.** Būdingesnės būdvardžių priesagos yra:

-ėlis, -ė pvz.: *ažusmĩgėlis* (miegalius) *vaĩkas; patrúkėlei* (suplyšę) *drabūžiai;*

-ickas, -a, kartais -uckas, pvz.: *balcicki* (labai balti, baltučiai) *paršālei bėginėja; atāĩ júodzickas* (labai įjuodęs, juodas) *nug dárbo; māžickas kiemālis; sāūrickos* pĭevos; *giesmelās trumpickās gieda* (rečiau *pāmetė vaikūs mažuckūs, kap mėšlus*). Panašios darybos būdvardžių daugiau yra užfiksuota iš lietuvių tarmių, esančių Baltarusijos TSR, pavyzdžiui, apie Rodūnią (plg., *núogickas, pĭlnickas*), Lazūnus (plg., *māckas, siĩplickas* „silpnutėlis“), Zietelą (plg. *gāritkas, grĩnitkas, žālitkas*) ir kt.³⁵

-(y)kščias, -ia, pvz.: *ažūperni'kšč'as; bu'likšč'ei* (senovės) *darbaĩ, tai ne dabarĩkšč'ei; kadāini'kšč'os* (senovės, senos) *sākmės* (plg. *kadāikšč'ei žmōnės visaipō givāno*); *perni'kšč'as; senikšč'u' nemōku sekm'ũ; vakarĩkšč'as pĭenas;*

-inis, -ė (retkarčiais -ienis), pvz.: *arklĩnei piemenāĩ; avižĩēnei sāudaĩ; ažupraicĩnei mātai; tadũ māta ākmenu' gĩrnini;* *ir acigėrė iš pėdo jáucĩn'o; kárvinei piemenāĩ; botāgas káulĩnis; lāūkĩnei karvālei; lĩncĩnė* (medinė) *mentāle; lietuviškĩnė giesmė; ir kĩa jám mólĩnes* (šukes); *pasitiñka tėvaĩ namĩnei; pirmagalĩnis ir ažacĩnis* (plg. *ažac'à „užpakalis“*) *rātas; praeicĩn'ūs metūs senāla nūmirė; núometas savadárbinis būvo; senóbĩnis žōdzis; skersĩnis pagalĩs; āki's sciklĩnės; kepūrė sāudzinė;*

-ingas, -a, pvz.: *dėdzinga* (dėsli) *vištà; ir gūli du's'à nemirščĩnga; anà nesumanĩnga būvo; anà labāĩ pasakĩnga* (gera pasakotoja); *mergāitė labāĩ rankĩnga;*

³⁵ Dėl šių vedinių priesagos kilmės ir darybos žr. P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, Vilnius, 1943, p. 123–124; J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, t. II, Warszawa, 1963, p. 273.

-iškas, -a, pvz.: *ītai gūdzišķas* (nelietuviškas) *žōdzis*; *juōkišķas* (nei šioks, nei toks, juokingas) *dārbas*;

-yvas, -a, pvz.: *ankscīvas*||*unkscīvas*; *rupeslīvas* „rūpestingas“, *vēlīvas*;

-(i)okas, -a, pvz.: *senókas*, *senóka* „apýsenis, -ē“, *šlap'joka*;

-okis, -ia, pvz.: *vienókis* (vienodas, panašus) *dārbas*; *ītai nevie-
nóko s kaļbos*;

-oktas, -a, pvz.: *nevienóкта galvā* „(žmonių) nevienodi sugebėjimai“; *c'a visuī vienóktas dáiktas* „čia visur vienodos vietos“; *dve-
jókta, trejókta žāmē*;

-otas, -a; -uotas, -a, pvz.: *barzdótas*, *kuprótas*, *lapótas*, *pilvótas*; *akme-
núota*, *gi'slúota*, *vi'žúota*;

-ukas, -ē: *mažūkas*, *mažūkē*, *mielūkas*, *nedzidūkē*, plg. *dār mažu ku-
l'ūkē* (visai mažytė) *būvo vienā dukrē*;

-(i)ulis, -ē, pvz.: *dzidz'ulis*; *karvēle mā margūle*; plg. *dar tókis
mažūkulis būvo vīras*;

-uostas priesaga rasta tik žodyje *miegúostas paskēle*;

-ūklis, -ē, pvz.: *žmōgus būvo gāras*, *ci(g) girtūklis*; *ītas bārža
s vīrūklis*;

-utis, -ē, pvz.: *jaunūcis*, *gražūcis*, *nedzidūcis*, *sveikūcis*, *sveikūtē*;

-u(i)tinis, -ē, pvz.: *paskuicīnē*, *pirmucinis*, *vīršucinis*;

§ 27. **Kaityba.** Būdvardžių aukštesnysis laipsnis padaromas taip, kaip ir literatūrinėje kalboje: *jāunēsniis*, *plonesni*, *senēsne*, *skāudēsniis* „greitesnis“, *storesni*, *strukēsne* „trumpesnė“, *tólimesni*, *vīresnis*, *vīresnē* (su išlaidytais pagrindinių žodžių *tólimas*, *vīras* kirčiu).

Aukščiausiasis laipsnis padaromas nevienodai. Dažniausiai vartojamos formos yra su priesaga -iausias, -ia: *dzidz'aus'as*, *ger'aus'as*, *miel'aus'as*, *vī-
r'aus'a*. Neretai šios formos sustiprinamos dar įvardžių *pats* arba slaviška dalelyte *nái*: *pàc dzidz'aus'as*, *pàc sen'aus'as*, *paci sen'aus'a*; *nái ger'au-
s'as*, *nái skāudz'aus'as* „greičiausias“. Kartais aukščiausiojo laipsnio reikšme pavartojamos ir aukštesniojo laipsnio būdvardžių formos su įvardžių *pats* (pvz.: *aš pàc vīresnis*; *tójbóba paci senēsne*) ir kontaminuotos formos, pvz.: *geresn'aus'as* (plg. *pac'uosa geresn'aus'usa daiktuosa gi'vāno pōnai*).

§ 28. Įvardžiuotinių būdvardžių liekanų daugiausia pasitaiko tautosakoje, ypač dainose. Rečiau įvardžiuotinės formos vartojamos gyvulių vardams, laukų pavadinimams žymėti ar buitinėje kalboje. Dažniausios yra vienaskaitos vardininko formos, kitų linksnių formos yra retos, pvz.: *Aštrāsai kálnas*, *ciesiōi rankà* „dešinioji ranka“, *Dzidzīsai pušinas*, *dzidesnīsai aīna aštuntōn klāsēn*, *o jāunesnīsai ketvirtōn*; *Gilāsai* „griovys“, *jāunesnēi pririņko skāudz'āū*; *kair'ó rankà*; *Keršōi* „karvės vardas“, *Margōi* „t. p.“; *Jurgāli*, *gi tu grāžasai*; *mīelasai bernālis*; *nevērķ, mā mi'lōi*; *Platāsai* „griovys“, *Plac'ōi* „dirva“, *sunk'ōi ligà kap nūēmē*; *ītai mā brolāl'o šīvasai žirgālis*; *o tōi trec'ōjoī — mā radn'aus'ōi mergāle*; *vīresnēi turēi*, *o*

jāunesnēji pap'jovē; vuošvāli mānas, s ā n a s a i tēvāli; tadū mōcina pārmetē per cīesījī pāci, o tēvālis pārmetē per kaīri'jī pāci

§ 29. Iš linksnių minėtina moteriškosios giminės vienaskaitos įnagininko forma, turinti vyriškosios giminės galūnę -uom, pvz.: su *jāunūom* (jaunąja) *aīna pōdruškē* (pamergys); *pacī apsiivers'ū* (pavirsiu) *margūom degužēli, o dukrālv karc'ūom apušēli* (kartais girdėti lyg *merguūm, karc'ūm*). Tik retkarčiais pasakoma formos su -uōj: *jū margūōj vadzīnk*.

§ 30. Kai kurie būdvardžiai ar atskiros jų formos turi kitų kamienų galūnes, negu literatūrinėje kalboje, pvz.: *pagīrdē gardū* (gardžiu) *vānden'u; dru'ti* (stipri) *rankā; sekmē bus trumpā, a štrā* (taikli); *kuř nāuji cie(i) jū o d u s kailinėi*.

Skaitvardis

§ 31. **Daryba.** Atskiri tarmės kelintiniai skaitvardžiai savo daryba skiriasi nuo atitinkamų literatūrinės kalbos skaitvardžių, pvz.: *dū, dzvī*; bet *añtaras, antarā*. Vietoje *añtaras*, -ā dažnai pavartojamas įvardis *kitas*, -ā, plg.: *kīek mātū?* — *k i c i* „antri“; *trīzdešim k i t a ī s mātais* gimus. Kiti kelintiniai skaitvardžiai padaromi daugiausia iš kiekinių su priesaga -tas, ta, pvz.: *pinkī: piñktas*, -ā; *šeši: šāštas*, -ā; *sepcīni: sepciñtas*, -ā; *aštūoni: aštūontas*, -ā (dažniau *aštuñtas, ā*); *dešiñs: dešiñtas*; *vienūolika: vienūoliktas*, -ā; *dzvīlika: dzvīliktas*, -a; *pink'olika: pink'oliktas*, -a; *dzvīdešims: dzvīdešimtas*. Skaitvardžiai *trātas* šalia *trāc'as* ir *ketviřtas* padaryti veikiausiai iš dauginių, plg. *trājī, ketverī* (su priesagos balsių kaita).

Dauginiai skaitvardžiai „5—9“ paprastai daromi su priesaga -eli: *penkeli, šešeli, sepci-neli, aštuoneli, devi-neli*. Priesagą -eri turi tik *ketverī, kātver'os*. Su priesaga -eji (po sukietėjusių priebalsių -aji) yra *dvejī, dvājos, trājī, trājos*, plg. šių skaitvardžių sustabarėjusias bevardės giminės formas: *skīrkis, žāme, ingi dvāja, o tu, dungāū, ingi trāja*.

Kuopiniai skaitvardžiai paprastai daromi iš dauginių arba kiekinių su priesaga -(e)tas (kartais -atas), plg.: *dvejī: dvētas* (< *dvejetas*), *trājī: trājatū: vaikū tūri; kātvertas arkl'ū būvo ir aštūonetas kār'u; piñketū: vaikū pāmetē* (paliko).

Iš trupmeninių skaitvardžių su *pus-* galima minėti: *pusāntro, pusan-tarōs, pusantarū, puspiñkto, puspinktū* ir kt.

Kiti skaitvardiniai vadiniai turi būdvardžių reikšmę, pvz., su priesagomis -okis, -oktas, žr. § 26.

§ 32. **Kaityba.** Kiekiniai skaitvardžiai *du, dvi*, kaip ir *abudū, abidzvi*, padėjo išlikti ir kitų kalbos dalių dviskaitos formoms. Šių skaitvardžių daugiausia vartojamas galininko linksnis, pvz.: *ingi du šimtū anūku-jāū tur'ū; tūos pāutū dū išvārda piemen'u; dzvī nakci ir dzvī dzienī šoko, gērē ir gīdōjo; abudū vaikū nūved'āu*. Su dviskaitinėmis vardininko galūnėmis vardažodžių, nors ir su skaitvardžiais *du, dvi* (ar *abudū, abidzvi*), pasitaiko daug mažiau: *dzvī dukti pāmīrē*; daž-

niau: *nežino kas daric' a b u d ū v a i k a i*; *a b i d z v i d ū k t e r e s p e n k - t a ñ* (į penktą klasę) *a ñ n a*.

Skaitvardžių *du, trys* kilmininko formos dažnai yra sutrumpėjusios, pvz.: *in d z v i ė ė i b u s n ā m a s*; *da ė a š a ĩ s' u a ž t r i ė ė i k a l n ā l' u* greta *p a p r ā š ė d z v i e j ū, t r i j ū ž m o n' ū*. Forma *tri ė ė i* (o ne **tri ė*, plg. *tri j ū*), tur būt, yra atsiradusi pagal *d z v i ė ė i*, plg. *d z v i e j ū*.

Vyriškosios giminės įvairių skaitvardžių daugiskaitos galininko formos dažniausiai turi galūnę *-is*, pvz.: *t r e j i s, k ā t u r i s, p e n k i s, s e p c i n i s, a š - t ū o n e l i s, d e v i n e l i s*. Formos su galūne *-us* retos: *a š d v e j ū s m e t ū s p a s j ū v e i k' ā ū*; *š e š' ū s š i m t ū s p r a b u v ā ū* (išleidau).

Salia nesuprieveiksmėjusių daugiskaitos inesyvo formų (*ā u d z' a d z v i e j u o s ā d a i k t u o s ā; t r i j o s ā p i ė k' o s a b u v ā ū*) labai dažnai vartojamos suprieveiksmėjusios: *t a i ā n i' s i š ā ė d z v i e s a; d z v i e s ā t r i s ā g ā n o ā r k l' u s*; *v i s i d r ā ū g ė ė i: p i n k' u o s ā, š e š' u o s ā*. Tos pačios reikšmės, bet kitokio tipo yra sustabarėjusios formos: *s ā n e i d z v i ė ė j u* (dviese) *b ū n a*; *ā n i' s t i t r i j u °* (trise) *b ū n a*.

Tarmei labai būdingos laiko iliatyvo (tiek skaitvardžių, tiek ir neskaitvardžių) formos, pvz.: *g i v i' š e š' o s n a, s e p c i n' o s n a* vārom *g ā n e v o n* „galvijus šeštą, septintą (valandą) genam į ganyklą“, plg. *a t v a ž' ā ū n e d ė l' o n*.

Įvardis

§ 33. Svarbesnės negimininių įvardžių *aš, tu* ir sangražinio įvardžio *savęs* ypatybės:

1. Negimininių įvardžių *aš, tu* vienaskaitos kilmininko formos dvejopos: *s a k i k, n ė r ā m a n i n ā m i ė* greta *i n* (ant) *t a v i t ė v ā l i s g ū l i, o i n* (ant) *m a n i r ā g e n a*. Taip pat dvejopos yra ir sangražinio įvardžio formos: *d ā ū n o k s a v i; a t v a r i n ė j a n o k s a v i; t e r p u i s a v i d u d ė n a*.

Vietoje literatūrinės kalbos formų *j ū s ū, m ū s ū* tarmėje yra trumpesnės: *j ū s, m ū s*, pvz.: *a r t a i j ū s d v i r a t i s*; *o i, k o k i j ū s d ā g u r s* (karšti) *b l i n a i*; *c' a m ū s k i ė m a s* (kaimas); *o k ā m m ū s p i e m e n ā ė n e g ā n ė*. Kartais pasakoma ir *m ū s*, pvz.: *t u n e m ū s m o c i n a, t u v i l k a s*.

2. Negimininių įvardžių *aš, tu* ir sangražinio vienaskaitos naudininko formos yra *m ā n, t ā u, s ā u*.

Daugiskaitos naudininko yra dvejopos formos. Dažnesnės su formantu *-mu*, pvz.: *b r ū n g e i m ū m u a p s e i d z i s* (kainuos) *a l e k t r ā*; *a š j ā ū j ū m u t u: g i e s m i: g i e d ō j ā ū*; *n i ė k o m u m ū n e p a d ā r ė*; *m a m ā i t ė m ū m u n e p ā s a k o j*; *k ā m m ū m u ė s c' ė, k ā m m ū m u g ā r c' ė*; retesnės su *-mi*: *p a d e ĩ k - s i m m ė s v i s ā s b ė d ā s* (nuostolius) *j ū m i*; *a š j u m i p r i g a m i n s' u g a r d z' ā ū*; *k a d ū m u m i m i n ė l i n ū s*. Kartu pasakytina, kad gimininių įvardžių su *-mi* neužrašyta, visi yra tik su *-mu*: *i r t i v ė l' k a r v ā l i s j i ė m u g i e d a*; *g r a ž ū p a z d a i r i c' i r k i c i m ū p a r ō d z i c'*; *t ō m u v i s ō m u t r i m u m e r g i š t ė m u, t ō m u m e r g ō m u n ė r ā k u r d ė c i s*; *i r m ū m u p a c i ė m u r ė ĩ k' a*.

Kartais pasakoma ir trumpesnė forma *c i ė m o ž' ū k a m l i ė p ė n i ė k o n a m ō n e l ā i s c'*.

3. Asmeninių *aš, tu* ir sangražinio įvardžio vienaskaitos galininkas daugiausia yra su trumpu galūnės balsiu: *nuvėšk ir manì; ānas ir du-dāna: ataidžikit pas manì; tavì paneš'ōs* (senelis). Kartais pavartojamos ir sutrumpėjusios formos, pvz.: *kūgi ažuveikē* (uždirbo) *duktē pas tãũ; vienas ingi sáu, kitas ingi sáu tīs'a; mañ' sesūla pap'jovē ažu vuoḡu kupkālì* (puoduką); *sėskis pas mañ'.*

Daugiskaitos galininko formos taip pat dvejopos: *aš jùs pažinãũ; mūs nūvežē Šal'č'ni-kan tadũ; du pas m umìs nakvój.*

4. Vienaskaitos įnagininko formos yra su galūne *-im*: *su manim niēko nebūvo; su savim vadz'ója*; daugiskaitos įnagininkas — su *-mì*: *su ju mì váikšč'oj, dár ir mergáitē.*

5. Šių įvardžių vienaskaitos vietininkų (inesyvo ir iliatyvo) formų neužrašyta. Dažniausiai pasitaiko daugiskaitos aliatyvo formos, vartojamos adesyvo reikšme, pvz.: *žmónės mu'su m̃p dudāna prastaĩ; ju'su m̃p miškas, o mu'su m̃p mādž'as vadzinase; ataidzinėjo mu'su m̃p; mu'su m̃p visaipō žmónės móka* (kalbėti). Pasitaiko ir kitokių šio linksnio formų, pvz., be *-p*: *c'a mu'su m̃ gudaĩ* (baltarusiai) *apliñkui*; be *-m*: *būvo atēji' m úsup, a ju'su m̃p nebūvo*. Kirtis gali būti ir šaknyje: *strol'ũ* (strazdų) *būna músum||m úsup*. Kartais pavartojamas ir vienaskaitos adesyvas, pvz.: *būvo manim̃p susiriñki; manim̃p i'rà žmon'ũ; manip i'rà širdzìs kvarà* (nesveika); *manim̃ sepcin'os dūš'os* (asmenys). Daugiskaitos adesyvui artimą reikšmę kartais turi ir daugiskaitos naudininko formos su *-mu*, pvz.: *būvo viso m ūmu*.

§ 34. Vietoje literatūrinės kalbos asmeninių gimininių įvardžių *jis, ji, jie, jos* tarmėje paprastai vartojamos vardininko formos *ānas, anà, āni's* (rečiau *ān'es, āni*), *ānos*: *āna s ne tēp dúmoja; anà nieko nebijo; āni's visi c'a būna*.

Skirtingą nuo literatūrinės kalbos priegaidę turi moteriškosios giminės vienaskaitos naudininko formos: *jeĩ aš niēko nesak'ãũ; nedú'k tu taĩ mergĩštei niēko*. Vyriškosios giminės vienaskaitos naudininko formos kartais pasitaiko su *-i*: *jãmi tai c'a geraĩ; āni's ir tãmi* (tam) *šipulukūs dróž'a*; bet dažniau: *jám, tám*.

§ 35. Daugelis parodomųjų, pažymimųjų ir santykinių įvardžių turi dar išlaikę įvardžiuotines (arba su pabrėžiamąja dalelyte *-ai*) vardininkų formas, pvz.: *su kúom anasaĩ važ'uōs; a anieĩ ti' kuř ažusturēj; o kuř cieĩ raktālei; ir pazdārē tóĩ paci dukrāla; tai ir tusaĩ* (tasai)³⁶ *sākē; ti' icieĩ*³⁷ *mús lāukaĩ; kurisaĩ ataĩna žmōgus galvōn; kur'óĩ itep sākē; kurieĩ Vil'ni' būna, ciemu geraĩ; šitóĩ mergáitē labaĩ rankinga*. Kartais dar pasitaiko ir asmeninio įvardžio moteriškosios giminės

³⁶ Forma *tūs „tas“* plačiai pasitaiko vakarų dzūkų plote apie Alytų, Lazdijus, Veisiejus, Daugus ir kt.

³⁷ Formų *itas, ita, itokis*, vartojamų daugelio rytų ir vakarų dzūkų, antrąjį dėmenį sudaro įvardis *tas, ta, toj* arba *tokis, toks, tokia*, o pirmąjį — įvardis *is* „jis“, kuris be pridėtinio *j* vartojamas dar ir šiandien apie Lazdijus, Rudaminą, Sventėžerį ir kt.; dėl formų *itas, itokis* darybos dar plg. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 537. Dėl kitokio šių formų kilmės aiškinimo žr. E. Fraenkel, Der Stand der Erforschung des im Wilnagebiete gesprochenen Litauischen, „Balticoslavica“, t. 2, p. 25.

vienaskaitos vardininko įvardžiutinė forma *jói* (šalia *anà*): *jói dař seř-ga; kuř jói pragaišo*.

Dažnesnės vis dėlto yra neįvardžiutinės (išskyrus *anasai, anói*) įvardžių formos: *ti. itos naminės bitės i'sivedė; k o k'à buĩcis, t o k'is dár-bas; oi, manĩ gānė nežin'à kas t o k'is; dziėnu. t ó k'is, vakarĩ kit ó k'is; aš p à c buvāũ ti; v it v isos* (visos iki vienos) *būna vištaitės; kap kur is žodzis t o k'is pac; k o k' i ė perėdai būvo*.

Abiejų giminių vienaskaitos įnagininkas dažnai turi nevienodą formą: paprastą ir įvardžiutinę, pvz.: *it u o m keliũ* (einant) *kiėmas in kiėmo; šit ū m kel'ũ aiĩkite; visi isidz'augė j ū o i* (bernaičių); *kuri pirmà pri-riĩksite* (uogų), *su t ū o i žėni's'uos*.

§ 36. Tarmėje dažnai vartojamos savybinių įvardžių *mānas, tāvas, sāvas* vardininko formos, kurios atlieka ir šauksmininko funkciją, pvz.: *c'a mānas tėvālis; o kuř ta v à momà? t'evāli mānas, radnāsai mānas, pasėki linel'ūs ant man ó s e s žemālas; rutāles mānos, žal'ós'os mānos, kas jus c'à sėjo, kas j ū s ravėjo; man i vaikālei, sa-vi vargālei; vuošvāli mānas, sēnasai tėvāli*.

Savybiniai įvardžiai *mano, tavo, savo* retesni, pasitaiko paprastai tau-tosakoje, pvz.: *m ā n o v ilnu veřp'a, m ā n o mės u vārda; t ā v o mo-mōs nepraiš' u* (greta *ta v ō s momōs*).

Prie vardažodžių vardininko ir kitų linksnių dažniausiai vartojamos savybinių įvardžių formos *ma, sa, ta*, pvz.: *prižadėjei, ka b ū si, m ā žmo-nà; m ā tėvas be s ā momōs āugo; anà padārė graž'ũ lin ū s ā d ū k t e r e i; aš t ā mót ku ragėjāu; su m ā su nu m blogai būvo; dzīeve m ā*.

§ 37. Vietoje literatūrinės kalbos savybinių įvardžių *jūsiškis, mūsiškis* ar formų *jūs, mūsų* tarmėje vartojamos kitos formos, plg.: *ir j ū s i s kap kur is žodzis kap m ū s i s; m ū s i s ir b ū c' neb ū v o; m ū s i s n ū l e k ė l a b a i s m a g e i; ir m ū s i s* (sūnūs) *ner ū k'a*. Moteriškosios giminės vienaskaitos vardininko forma yra įvardžiutinė: *m ū s ė i ū t a r k a* (kalba) *nei š'ók'a, nei tók'a*. Šių įvardžių kitų linksnių formų užrašyta mažiau, plg. dgs. vard. *m ū s e i v a i k a i n e p a ž i s t a* (nesupranta) *liet ū v i š k a i; dgs. viet. m ū s e n k i e m i n e g i e d a*. Šiaip dažniau vartojamos trumpos formos *jūs, mūs*: *aš ne-vālgi's' u j ū s d ū o n o s; m ū s k ā r v ė s būvo p r i r i š t o s*.

§ 38. Atskiri tarmės gimininiai įvardžiai, be vyriškosios ir moteriško-sios giminės, turi dar bevardės giminės formų, pvz.: *ānas v i s a s u s r i ņ k o ir isivežė; c'a v i c v i s a* (visai viskas) *izdz' ū v o*.

Minėtini santykiniai įvardžiai *kiekas, tiek as* ir kitos jų formos, plg.: *k i e k a s m ā t ū c'a bu n ū; k i e k in dangā ū s ž v a i g ž d ā l' u, t a i c i e k a s in ž ė m ė s s k i- l ā l' u; k i e k u būvo* (sėta), *paizdz' ū v o v i c v i s a; anà c i e k u n e a ž u v e i k s, k i e k u ā n a s*.

Veiksmazodis

§ 39. **Daryba.** Kai kurių tarmės veiksmazodžių priešdėlių reikš-mės skiriasi nuo literatūrinės kalbos. Be to, tarmėje yra vienas kitas prieš-dėlis, literatūrinėje kalboje visiškai nevartojamas.

Tarmėje labai dažni veiksmazodžiai su rytų aukštaičiams būdingu priešdėliu *ažu-*, rečiau *až-*. Priešdėlis *až(u)-* pakeičia literatūrinės kalbos *už-*, pvz.: *bóbos suskrido* (subėgo) *ir ažùdâužė vilku*; *āvi ažukonėveikė vilkas*; *ažùrišu mązgu*; *iš klúono ažùsdegė*; *anà ažbėgo namō*. Kartais priešdėlis *ažu* pavartojamas ir vietoje kitų literatūrinės kalbos priešdėlių (*ap-*, *nu-*, *pa-*, *pra-*, *pri-*, *su-*), pvz.: *anà ažùsverkė macnaī* (smarkiai); *o dziēdas ažusiēmė dāginc' uñgl'us*; *in dviej arkl'ū linūs ažùbrukė* (nuvežė); *ažusēmė viēdru vānden'o*; *ažùverkė ponāle* „pravirko panelė“; *norėjo akis ažusp'jáuc'* (prisipiauti); *norėjo ažuturēc'* (sulaikyti) *šul'n'o ir itos obeliēs*; *nė kařto ne ažusirgāū* (nesusirgau). Priešdėlis *už-* daug retesnis, pvz.: *kap usikėlė, tai ir veik'a*.

§ 40. Paminėtinos ir kitų priešdėlių skirtingos nuo literatūrinės kalbos ar retesnės reikšmės, pvz.:

ap-: *apenėjo* (nupenėjo) *meitėli*; *apkrėšk* (iškrėšk) *mañ* (mane); *nesumaninga anà būvo ir apliko* (liko neištekėjus); *dėbesi's apliko* (nusileidžia) *žem'āū*; *negėrk, bo apsiuersi* (virsi) *vilkū*; *avers'ū* (paversiu) *užuolėl'ū*;

at-: *vīsa atrinkta* (papasakota) *niėko nērā daugēs* (daugiau); *atsėdėjāu kōju*;

in-: *inlījo* (išlījo, sulījo) *manī macnaī*; *in rītójāus insikėl'a* (atsikelia) *gaspadžinē*; *inskrīdo* (nuskrido) *anà kitoñ žāmēn*; *kuř tu jūos* (drabužius) *intu'seī* (ištepei); *grībai reik'a geraī in vīrc'* (išvirti);

iš-: *isidaīrē* (pamatė) *pirkālbi*; *išmiñc'* (atsiminti, atminti) *negal'ū*; (galinėjosi) *kuris kurī izgalėj* (nugalėjo); *ištėks* (užteks) *rašic', reik'a aīc' dārbo daric'*; *visi isidz'āugė* (apsidžiaugė) *jūo(m)*; *isodzinō* (užsodino) *in bėro žirgāl'o*; plg. E. Volterio užrašytą panašią formą: *ir izdėsim in galvos* (184). Priešdėlis *iž-* vietoje *už-* kartais vartojamas ir Lazūnuose, Zieteloje;

nu-: *ik smeřci nùdâužė* „iki mirties užmušė“; *dziēdas numainē sā adžiēž'u* „senis pakeitė savo drabužius“; *dūmoju, kuř nusidėjo ciek sviēto* „galvoju kur pasidėjo tiek žmonių“; *kīškis nusisālino* (pasišalino) *ir nenōr kalbēc' su jeīs*;

pa-: *dār nepadāgi* (nesudegė) *būvom*; *vīlkas paėdė* (suėdė) *ož'ukūs*; *vaikāi pagiřdo* (išgirdo, nugirdo), *kū tėvas pasākė*; *ugnis pagisus* (užgesusi) *būvo*; *āni's pāgulė* (sugulė); *dziēdas su bōbu pāmīrē* (numirė, mirė); *jāū ir kāulaī jū papūvo* (supuvo); *Kāūle parāusė* (išrausė) *piėvu*; *ānos pasėdos* (atsisėdo) *unksmāleī*; *pāsmušė* (susimušė) *bernaī*;

pra-: *prabūdo* (nubudo) *vaikas*; *pravāre* (išvarė, išvijo) *mūs lietūs*; *praskaicíc' negalī* (perskaityti, paskaityti);

pri-: *tešmuō pribūs* (pritvinks); *kap prisdėjī* (įpratę), *tep geraī*; *prītīs'a* (užtvinksta), *tai sópa*; *ir rugeī priskūřdo*;

su-: *taīp raik'a subúc'* (gyventi, sutarti), *tādu ānas sūgrižė* (apgrėžė) *sāvo árkl'us*; *sušlūbo* (apšlubo) *visi arkleī*; *kas c'ā sumiñs* (atmins) *visa, sumiñc' negal'ū*; *reik'a suláisc'* (pagaląsti)

dalgi; *sud ė i vesáil'u* „sutarė, sukalbėjo tuoktis“; *vaikas jáu sub ū do* (nubudo); *anà susv á i k i n o* (pasveikino) *bróli*.

Be minėtųjų, tarmėje dar vartojami slaviškos kilmės priešdėliai: *da*-³⁸, *raz-*, *pad-* (labai retai), pvz.: *nu'ná i suñku d a b ū c'* (iki galo išgyventi); *ciek negerumōs mum i d a d ā r ė* (padarė); *d a d ā g i n o* (padeGINO) *i n u g n i ė s*; *d a ė j o i Ń g i k r ū m u*; *d a ė j o* (priėjo) *i Ń g i m a r'ās*; *ot, d a p ā s a k o j o* (pripasakojo) *je i anà*; *ir d a r ó d ė* (parodė) *j ĩ e m u*; *ir v ā d e n i d a s i ė k' a m* (pasiekiam); *o ž i s d a s k r i d o n a m ō*; *r a s ā k ė m* (išpasa-kojom) *v i s a*; *vaika i r a z b ė g' o j o* (išbėgiojo, išvažinėjo) *m ĩ e s t a n*; *r ā z v e r t ė* (suvertė) *v i s ā s k n i g ā s*; *r a s k a i c i c'* (perskaityti, suskaityti) *g a l i*; *j ā u n a s p a d ā u g o m ā d z' a s* „jaunas išaugo miškas“.

§ 41. Tarmei labai būdinga tai, kad priešdėlis *pa-* gali būti pridėtas ir prie priešdėlinių veiksmažodžių, nesvarbu, kokius priešdėlius jie betu-rėtų, plg.:

ap-: *v i s i b e r n a i p a a p s i v e d ė*;

at-: *b ū v o p a a t v a ž ā v i l i e t u v e i*;

ažu-: *l ā ū k u p a a ž u s o d ž i n o* (užsodino) *m e d z' ū* (mišku);

in-: *v i l k a s p a i n s i g r' o v ė* (įsigrūdo, įlindo) *p i r k' o n*;

iš-: *v i s i a n d ā r b o b ū v o p a i š ā j i* (išėję); *p a i š a r ė* (išarė) *p i ė v a s*; *p a i ž d ž' ū v o* (išdžiuvo) *š u l' n i s*; *v i l k a s p a i š g ā u d ė* (išgaudė) *v i s ū s o ž' u k ū s*; *p a i š k i r t o*, *p a i š v e ž' o j o m ā d z u* „iškirto, išvežiojo miš-ką“; *l ā p ė s i l k ė s p a i š m ė t ė* (išmėtė); *v i s o s p a i s i g u Ń d o i r p a i š b ė g o* „visos išsigando ir išbėgo“; *v i s ā s t ā s g i e s m ė s p a i š r ā š ė*;

nu-: *i š š i c' p a n u v ā i* (išsivaikščiojo, išsiskirstė); *p a n u k i r t o* (nukirto) *p a g a l v i* (po galvą); *j ā u n i p a n ū l ė k ė p ō l' š č' u n* „jaunieji išlakstė, išvažinėjo į Lenkiją“; *anà p a n u m ė t ė v i s ū s* (pėdus); *m ā d z' u p a n u r i Ń k o* „mišką iškirto, išteriojo“; *p a n ū s e g ė*, *p a n u t r ā u k ė d r a b u ž ė l' ū s* „nusegė, nutraukė drabužėlius“.

pa-: *p a p ā a r ė* (suarė) *l ā ū k u*; *ciek a s b u d i Ń k u p a p ā d e g ė* „tiek trobesių sudegė“; *sen i j ā u p a p ā m i r ė* (numirė); *ā n i' s c' ā p a p a p i r k i p i r k' ā s*; *v i s ū s p a p ā r i š ė* (surišo);

per-: *ā š d ā ū g e l i p a p ā r ž i n o j ā u* „aš daug pažinau“;

pri-: *s a m a n ū n a š t ā s p a p r i s i r i Ń k o* (prisirinko); *p a p r i v e ž ė* (vasarojaus) *i š P o š k o n' ū*, *i š P a d v a r' ū*;

raz-: *s u s r i Ń k o i r p a r a z ā i* (išsiskirstė);

su-: *v i s i p a s u v e i n a* (susirenka, sueina); *sen i, m ā ž i, p a s ū s r e n k a v i s i*; *anà j ā m p a s ū d a v ė* (sudavė); *n ō r' u p a s u r i š č' v i e n u*: *s u k i t ū* „noriu surišti vieną su kita“.

Neužfiksuota tik pavyzdžių, kur *pa-* būtų pridėtas prie veiksmažodžių, turinčių priešdėlius *pra-*, *da-*. Vienas kitas pavyzdys yra užrašytas ir su antru pridėtu priešdėliu *pri-*: *p r i p a m i r š ā ū* (pamiršau), *n e a t e i n a*

³⁸ Apie priešdėlio *da-* kilmę žr. В. М а ж ю л и с, Происхождение приставки *da-* в бал-тийских языках, „Вопросы славянского языкознания“, т. 3, Москва, 1958, p. 127 tt.

skūdz'ei (greitai) *galvōn*. Minėtajame pavyzdyje priešdėliai *pri-* ir *pa-* gali būti susieję vietomis.

Antrasis priešdėlis Dieveniškų tarmėje greičiausiai yra mechaniškai atsiradęs pagal slavų, ypač baltarusių kalbą, kaip formalus perfektinimo rodiklis³⁹.

Kai kurie pateiktieji priešdėliniai veiksmažodžiai yra morfemiški vertiniai iš slavų kalbų, pvz.: *ažusiřkc'*, *apriřkc'*, *praskaicíc'*; plg. atitinkamai baltarusių: *захварэць, абабраць, прачытаць*; rusų: *заболеть, обобрать, прочитань* ir kt.

§ 42. Iš būdingiausių ir plačiausiai tarmėje vartojamų priesaginių veiksmažodžių yra priesagų *-inėti*, *-dinėti* ir *-dyti* vediniai. Daugiausia jie yra su priešdėliais.

1. *-dinėti* vediniai:

a) bendratis: *kışk'ei ėmė veĩkc'*, *atkazdzinēc'* *dziēdo* (diedui) *duris*; *iřsi išgerdzinēc'* ir *iřslaidzinēc'*, *tai nebūsi* (negyvensi); *prispirė vařgas*, *tai pamirždžinēc'* *reĩk'a giesmelās*; *reĩk'a pradėdzinēc'* *kū kálvek veĩkc'* „reikia pradėti ką nors dirbti“;

b) esamasis laikas: *apmirdzinėju pačì ir širdzìs*; *dasiekdzinėju* (rūpinuos) *pinigū*; *susirgdzinėju dažnaĩ*; *kuř isirinkdzinėji dzikelėn kel'ónėn*; *kám manì pamezdzinėji* (palieki); *žmōgus prapuldzinėji tuosà medž'uosà*; *vaĩkas sepciñtas mėnas*, *àle apmirdzinėja*; *tėvas pasicikdzinėja su dúonu iř druskū*; *iřveždžinėjam, búlo, šiėnu*; *in žiemōs pamezdzinėjam* (paliekam) *bitėmu medāūs*; *kuř jūs prabudzinėjat* (gyvenate)?; *akleĩ* (neregiai elgetos) *vėlėi atgiedodzinėja*; *jāũ pradėdzinėja ži'dēc'* *ānos*; *sveceĩ sėsdzinėjasi ažũ stālo*; *āni:s stodzinėjasi piřk'oĩ*.

c) būtasis laikas: ir *vėl' ažuveikdzinėjāu* (uždirbau) ir *aduodzinėjāu* (atidaviau) *tām žmōgu*; *búl'bas išringdzinėjāu*; *tai aš anukėlì privergdzinėjāu* (apverkiau); *pripamirždžinėjāu visūs mi:sl'us*; *kap drābnas lietūlis palaizdzinėjo*; *kāp anā prabudzinėjo* (gyveno); *pirmā būvo áudeklus an píevos iščiesdzinėjom*; *ataidzinėjo mūsump* (pas mus); *brólei ažudroždžinėjo šakal'ukūs*; *sen'āũ kitaipō pragivendzinėjo žmóni:s* „seniau kitaip gyveno žmonės“;

d) būsimasis laikas: *aš pradėdzinės'u*; *aš primindzinės'u jumì mi:sl'ūs*; *tekės'u, kad...* *nepárdúodzinėsi ito jáuc'o*; *aiķ Vil'n'un, ger'āũ ažuveikdzinėsi*; *ažuveikdzinėsim nu'nái dāugēs*; *žāmi' mōĩ* (gal) *razdalĩdzinēs*;

e) liepiamoji nuosaka: *tu padėdzinėk mán ažumiñc'*; *daríkit, ažuveikdzinėkit, vis pinigū dāugēs gāusit*;

f) dalyvis: *būna iž vieno, būna ir sudėdzinėta* (tekinis); *rūčkos krėslañ sudėdzinėta*;

³⁹ Veiksmažodžių su priesagomis *-inėti*, *-dinėti*, turinčių du priešdėlius, yra užfiksuota Zietelos tarmėje, plg. „Lietuvos TSR Mokslų akademijos Darbai“, Serija A, t. 2(11), Vilnius, 1961, p. 229.

g) pusdalyvis: *ir šoka kiškūcis vis pasimirgdzinėdamas* (mirkčiodamas); *žmónės pereidzinėdami prāšė cīlto* (pagelbos).

2. -inėti vediniai:

a) bendratis: *raik'a prisdarinėc' būl'bu*; *āš nežināū, kū razsakinėc'* (pasakoti); *ānas pradėjo sakinėc' pie* (apie) *vaīnu*;

b) esamasis laikas: *iš po pīrštu kitū nepaž'urinėju* (svetimo nenoriu); *ānas jāu senei nedagalinėja* (nesveikuoja); *žēmė paskilinėja* (sudžiūsta); *kōžnas* (kiekvienas) *sāvo dziēnu atganinėjam* (atganom); *prisidarinėjam būl'bu* „prisiskutam bulvių“; *žmónės apž'urinėja* (apžiūri) *jāvu*; *āni's prisėda prie šono ir kalbinėja* (kalbina); *dabař suvarinėja* (suvaro) *vienaņ dāiktan*;

c) būtasis laikas: *kū aš jumì sakinėjāu* (pasakojau); *sesūla jiemu* (jiem) *acakinėjì*; *dūona paskilinėjì* (suskilinėja); *mās adavinėjom* (atidavėm) *visakō*; *sakinėjo* (sakė, sakydavo), *c'à būk pinigū užkasta*;

d) būsimasis laikas: *ais'ū vištās pavarinės'u* (pavarysiu); *prisidarinėsim vakari būl'bu*; *vaikai pavarinēs* (atvarys, prižiūrės) *kārves*;

c) liepiamoji nuosaka: *cik neacidairinėk atgal'ōn* „tik nesižvalgyk atgal“; *neišsakinėkit* (nepasakykit), *kap vadžina*.

3. -dyti: vediniai:

a) bendratis: *reik'a gražei su kācinu apsieidzic'* (elgtis); *išājo būl'bas išrinkdzic'* iš duobės; *nēr kadū parinkdzic'* (prigalvoti) *mi'sl'ū*;

b) esamasis laikas: *aš likdāū* (lieku) *su mažaīs vaikaīs*; *ne ažu simdāū dudānimu* (neužsiimu kalbomis), *išeidzikite*; *ataīdo lāpė, inaīdo anā pīrk'on*; *ānas vis pās mūs ažeīdo* (užaina); *taī kiek pasōvo* (dalies, kraičio) *daīdo* (pripuola); *anā išeīdo mán tetā* „ji yra, pripuola man teta“; *tēvas ateīdo ir priimdo* (paima, prima) *iš kūmu vaiku*; *subatōn apsieīdom* (susitvarkom); *mās pa aīdom iš lietuv'ū*; *razriņgdom* (išrankiojam, išrūšiuojam) *būl'bas*; *susiriņgdom* (susirenkam) *bōbos vienōn pīrk'on*; *visi išsiriņgdo* (ruošiasi važiuoti) *pas jāuna ji*; *nusiprāūsi išlībdo* (išlipa) *iš vānden'o*; *po šl'ūbi rasiriņgdo* (renkasi) *važūc'*; *sukráudo* (sukrauna) *ail'ōn kaladēs*; *susiriņgdo, suseīdo* (sueina, susirenka) *svecei*;

c) būtasis laikas: *anā išeīdė, ir aš išeīdāū* (išėjau); *ir vaikul'ūs priimd'āū* (bobute buvau); *ataīdė vilkas*; *aži mīdė* (užėmė) *pacì vīsu pīrk'u*; *kadū daeīdė* (priėjo), *rēgi*; *nui mīdė virvėl'ok kāklo*; *Galš'a priimdė* (priimdavo, supirkdavo) *linūs*; *tadū išeīdēm miegóc'*; *vakari suveīdēm* *vienaņ daiktaņ veīpc'*; *apriņgdė macnaī, dāūg atēmė nemčei* „vokiečiai smarkiai apiplėšė“; *ataīdė kiēmī nei* (kaimynai); *išriņgdė ungl'ūs*;

d) būsimasis laikas: *kap išrinkdzis'u, atais'ū*; *tū parinkdzisi mi'sl'ū, tu žinaī*; *abidzvi parinkdzisim* (pagalvosim, parinksim) *mi'sl'ū*; *brūngei mūmu apsieidzīs alektrā*;

e) liepiamoji nuosaka: *ataidzík kas vākaras; neišeidzík* (neišeik) *tu, bróli, iš namū; geraī, ataidzíkite, alè nu'nái išei-*
dzík it.

Iš pateiktųjų pavyzdžių matyti, kad visi minėtųjų priesagų vediniai gali reikšti tiek kartotinį (dažnai per tam tikrą laiko tarpą besikartojantį), tiek vientisinį išplėstą veiksmą, jo trukmę⁴⁰. Pažymėtina, kad dariausia iš tų priesagų yra *-dinėti*.

§ 43. Iš kitų daresnių veiksmazodžio priesagų dar galima paminėti *-ėti, -erėti, -auti, -inti*.

1. *-ėti* vediniai:

a) bendratis: *ažusémk man vānden'o pagerēc'* (atsigerti); *gāli gerickaī palijēc'* (gerokai palyti); *nórim pamēžēc'* (pamėžti); *pasējēc'* (paeiti) *nereīk'a; raīk'a pavargēc'* (pavargti); *kitas negāli paverkēc'* su lementū (paverkauti su žodžiais);

b) esamasis laikas: *kap pamēžēji* (pamėži), *tai dúoda válgi:c'*;

c) būtasis laikas: *marci pabēgēji; palilējo kiēk* (palijo); *anā palukēji ir inājo; bernaī kap pametēji* (sviedė, metė), *tai net kitōn šaliñ nāmo nuskrido; lāpē pati'sēji* (patempė) *ažū tō š'áudo; meškā paverpēji, ir dudāna; vaikai paugēji*;

d) būsimasis laikas: *galī aīc', aš pakepēs'u* (pakepsiu); *gál' panešēsi mergišti*; *kap ānas atsējēs* (atsigaus); *aimā, pajėdēs im* (užvalgysim) *nedāūgi* (truputį);

e) liepiamoji nuosaka: *palukēk* (palauk), *tuojāū ateis'ū; ku'mūla, pevezēk manī; lín pasiejėkit, tī rāsīt senū; po itai šālei pasiejėkit* (paeikite).

2. *-er(ė)ti* vediniai (paprastai daromi iš ištiktukų ir reiškia trumpą (akimirkos), intensyvų veiksmą):

a) esamasis laikas: *s'úpter'a* (lukštus) *in diřvos; iš ažu kuñpo svister'a ākmen'u; durimi bārکشteri; kap c'úpteri* ažu *pec'ū; kitas kap šúkteri, kad gaidūkai kúdu's* (liesi); *iž po lēbo* (iš padilbų) *in manī žvilkteri; kap kařtu mókterna* (suduoda), *sepcín'us aždāūž'a; kap stúkterna toliērku* (lėkštę) *bál'kon, tai ir pāmuša* (sudaužia);

b) būtasis laikas: *net rikterējāu* iš báimės; *atsigrīžis kap c'áukšterē ākmen'u kākton; pāukštāla dz'úpterējo snapū; anā glēsterēji* (žvilgterėjo) *in pāūkšču; grípšterē kundz'ūku* (skilandį) — *šlāp'jas, cik padarítas; ku'lokél'ūs vandeniñ kíšterē; kap tēp c'úpterēji, tai dūri's klāpterēji; ir krāujū mókterē in skiedrāles; bernēkas mókterē rikšteli; kācinas pústereji trīs kařt; ānas sr'úpterēji, kařtu; pāukštāitēs jām visos s'úpterēji plunksnāl'u; inājo pīrk'on, stāpterē, išēido vēl' dairícis; jām kas tēkterē širdziñ* (atėjo į galvą); *terēpterē* (pametė) *in pripečko; mātē, nēt trínkterēji*;

⁴⁰ Plačiau apie šios rūšies veiksmazodžius žr. „Lietuvos TSR Mokslų akademijos Darbai“, Serija A, t. 2(11), Vilnius, 1961, p. 219—231.

c) būsımasis laikas: *arklīs kap vīrpters* (susipurtins);

d) liepiamoji nuosaka: *kīlsterk mán in pec'ū maīšu; lūkterk trupūci; stēpterk* (sustok rašyti), *ažumiršāū*;

e) dalyvis: aš *butáu klàsterėjus* (sudavus) *kok'ù lazdu per gálvu*;

f) tariamoji nuosaka: (bijau), *kad neblíkstertu ugnāle*. Aki-mirkos veiksmazodžių daugiau pasitaiko tautosakoje, o buitinėje kalboje jie vartojami rečiau (kiek dažnesnės yra liepiamosios nuosakos formos).

3. -*auti* vediniai: *grībáuc'* (*grī·báuna, grī·bāvo*); *gudáuna* „baltarusiškai kalba, elgiasi“; *plúkâuna* *žu·sīs in vānden'o*; *jāū šienáuna pievu*; *kās tī mādzi' šúkâuna*; *ant pīřštu' v áik š c'âuna* (greta vartojama ir *v áik š č i o j a*); *kici gražeī v árkâuna* (garbsto, rau-da); *žuváuna*.

4. -*inti* vediniai: *tu jī a žud ū s i n t a i*; *negrāžintas* (nekastruotas) *veřsis*; *pakīrinc'* (paerzinti) *šūni·reik'a*; *išāi pavadzinc'* (pakviesti) *žmon'ū*; *reik'a paval'ginc'* (pavalgydinti) *vaikūs*.

Su priesaga -*uiti* (manoma, slaviška) užrašyta tik veiksmazodis *pie-túi c'* (kartais ištariama ir *pietút*; *papietús im*).

§ 44. **Kaityba.** Dažniausiai vartojama sutrumpėjusi bendraties forma: *aīc'*, *laidzi·c'* (melžti), *turēc'*, *žvīnc'*. Tačiau greta, ypač senesniųjų tarmės atstovų, neretai vartojamos ir ilgesnės formos: *badzice*, *bárce*, *dūsau-ce*, *ganice*, *gérce*, *p'jáuce*, *pūsce*, *vėduoce*, *žinóce*, *žisce* ar *dúoc'e*, *ėsc gārc'e*, *gul'c'e*, *piřkc'e*, *šāūkc'e*.

§ 45. Tarmėje yra *atematicinių* (priebalsinių) veiksmazodžių liekanų. Daugiausia pasitaiko esamojo laiko trečiojo asmens formos: *liēkc i vīenas*, *a žu mi ē k c'*, ir *mi ē k c' sáu*; *vúogos a žu li ē k c'*; *jāū ne-k ó s c i*.

Taip pat pasitaiko kontaminuotų arba analogijos būdu sudarytų formų, pvz.:

vns. 1 asm.: *liekm ū namiē*; *kad ū a š jāū miegm ū, nelīsk pas manī*;

vns. 2 asm.: *vāsara, o tu miegm i*; *lendī, kuř pramiēgn i*; *kap a ž ū miegm i* (pasakoma ir *a žu mi ē gm i*), *tai gulī*; *kū dudem i* „ką kalbi“;

dgs. 1 asm.: *piřk'oj mi ē gm a m e*; *mi ē gm a m viš i*;

vns. ir dgs. 3 asm.: *kap liēkma namiē*, *tai cik ir mi ē gm a*; *mán paciñkma* (patinka) *lietūviškai dudėnc'*; *ānas manī pasikiñkma* (*pasitiñkma* „pasitinka“); *mēsà prituñkma* (pagenda); *vėima* (apžiūrinėja) *pařšu pařsas*; *tėvas vėima, vėima* (ieško), *kad rāst*; greta: *liēkna, miēgna, miegn ū, isimiegn i, miēgnam* (greičiausiai pagal *būna, p'jáuna*).

§ 46. Daugelis literatūrinės kalbos veiksmazodžių, esamajame laike tu-rinčių o ir i kamieną, tarmėje yra *ia* kamieno:

a) pvz.: *gīdz'a, kiñk'a, pakiñk'a, mīnk'a* (*dūonu*); *mók'a*(si), *ródz'a, neprižindz'a* „neprižindo“;

b) pvz.: *gùl'a, nòr'a, stòv'a, tràps'a* „trepsi“, *tùp'a, tùr'a, židz'a*. Galimas daiktas, šios formos iš *i* kamieno į *ia* kamieną tarmėje yra perėjusios neseniai, nes ir dabar neretai pasakoma: *gùli, rāgi* „regi“, *tùri, židzi*. Be to, dažnos yra ir sutrumpėjusios formos: *kas nór vālgo; ne vīsa gīřd ir ne vīsa rāk* (<regi); *ānas vīsa rāk; nēr ag niēko; jām niēkas ner ūp; acisēdo ir sēc'* (<sēdz <sēdi); *bėginėja, nesēc'; stóų acistójis; stóų šākės; anà tūr sāvū kárvi*. Kad *i*-kamienės formos senesnės, rodytų ir daugiskaitos pirmojo ir antrojo asmens formos; *nórim, tūrim, gīřdit*.

Iš formų, turinčių galūnę *a*, dažniausiai sutrumpėja veiksmazodžiai *ir, nēr*, rečiau *dúod* (greta: *i-rà, nērà, nei-rà, dúoda*).

Neretai veiksmazodžio forma *i-rà* apibendrinama visiems esamojo laiko asmenims, plg.: *aš i-rà skaivoniškis* (Skaivonių kaimo); *iš kur tù i-rà?; tu i-rà karalaitė; mēs i-rà lietūvei* (greta: *trēc'as mėnesis kap a s ū* ir kt.).

Atskiros literatūrinės kalbos *ia* kamieno esamojo laiko formos tarmėje yra *a*-kamienės, pvz.: *kvāpa, sāma*.

Vienas kitas veiksmazodis, literatūrinėje kalboje žinomas kaip antrinis, t. y. priesaginis, tarmėje yra vartojamas be priesagos, pvz.: *priepala* (avis) *bēga, visà balà līnga* (linguoja); *meitēli svāla* (svilina) *āni's*.

Skirtingai nuo literatūrinės kalbos, trumpą šaknies balsį *i* turi šios esamojo laiko formos: *gīja, līja, rīja, šlīja*.

§ 47. Būtojo laiko trečiojo asmens formos po priebalsių *j, v*, dažniausiai neturi galūnės balsio *o*, rečiau *ē*, pvz.: *āi, atāi bijōi* (rečiau *bi jāu*, plg.: *vālin'as bōbos bijāu*), *galēi, ištekei, nešōi, stōi* (plg. *kadū kīemas stōi negal'ū gerai žinóce*), *veizdēi; parvaž'āu, važ'āu, dāu* (<давė), *neādāu, pādāu*.

Nemaža veiksmazodžių, kurių būtojo laiko formos literatūrinėje kalboje yra *o* kamieno, tarmėje yra *ē*-kamienės, pvz.: *āplupē, apsigrižē, ātrišē, iñkišē, atšipē* „atšipo“, *gōvē* „gavo“, *pagōvē, pārišē, prikišē, sūrišē*. Tačiau retkarčiais pasakoma ir: *kap paláido, būvo ger'āū*.

Be to, šalia įprastų priesaginių *o* kamieno formų, pvz.: *tūštino, žibino*, tarmėje pavartojamos trumpesnės *ē* kamieno formos pvz.: *ištūštē* (lāpē *ištūštē minkščimu*), *žibē* (*momā plišiñ žibē* „mama į plyši pašvietē“).

§ 48. Būtojo dažninio laiko pasitaiko tik sustabarėjusios formos *būlo* ir *būlāu* „būdavo“, pvz.: *išveždzinējam* (iš balos), *būlo, šiēnu in lotāl'u; būlo, anksčì ājom; būlāu, dudāna visi, būlāu, pāsakoja seni*.

Šiaip būtojo dažninio laiko formų funkcijas tarmėje atlieka priesagų *-(d)inēti, -dyti* ir kitoki dariniai.

Savotiški būtojo laiko veiksmazodžiai pasitaiko tarmės tautosakoje, pvz.: *nepažins tavì devini brólei: indukavaĩ, inrukavaĩ viešū kel'ū važ'úodama*, plg. panašios darybos dalyvių: *tū inrūkalus, indūkalus, nesprāusk*.

§ 49. Būsimojo laiko vienaskaitos pirmojo ir antrojo asmens trumpinės ir tvirtagalės šaknies pirminių veiksmažodžių formos yra išlaikę kirtį galūnėje, pvz.: *ais'ù, aisi, mirs'ù, negri's'ù, neliksi, nuaisi, prims'ù, suves'ù, veiksi, veiks'ù*. Dėl šių formų analogijos pasitaiko su kirčiu gale net tvirtapradės šaknies veiksmažodžių, pvz.: *bu's'ù, gersi*.

Antrinių veiksmažodžių priesagos *-yti* balsis trečiajame asmenyje sutrumpėjęs, pvz.: *apseidžis*, „apseis, elgsis“, *kinkis, kratis, rašis, varis* (pagal šiuos, tur būt, ir *pašnekės*).

Atpasakojamojoje kalboje būsimasis laikas dažnai pavartojamas vietoje esamojo, plg. *anà pasakis: neduos'u paragáuç; ita rāgena sakis* (sako); *anà jį susitiks ir prašis*.

§ 50. Tariamąsios nuosakos dviskiemenės formos daugiausia kirčiuoja galūnę:

vns. 1 asm.: *aitáu, bu'táu, duotáu, nesumintáu* (neatsiminčiau), *išdustáu, suverptáu*; rečiau *būtáu*.

vns. 2 asm.: *bu'tai, neštai, rastai, pasektai, sugautai*; retai *šūktai*;

vns. 3 asm.: *aitū, bu'tū, numestū, skristū* šalia sutrumpintų: *bū't, ait, ažušait, veikt*.

dgs. 1 asm.: *apartuñ, bu'tuñ, duotuñ, rastuñ* šalia *sugautum*.

dgs. 2 asm.: *bu'tūt, duotūt, neštūt, nepereitūt*.

Kartais vienaskaitos pirmojo asmens prasme pavartojama vienaskaitos antrojo asmens forma, plg.: *aš skūbintais aiç, ale nēr kadū*.

Antriniai veiksmažodžiai dažniausiai išlaiko pastovią kirčio vietą, plg.: *galėtáu, sėdėtai, ka tu nekarótai, tai ir aš netupėtáu; ka turētum, tai duotuñ; kad k'aulàs ganítu; kad lietūlis palidzinētū; retkarčiais pasakoma ir taip: nór'u kad atvaž'uotáu ir rastáu, kàd tãvo pirk'à būt graži; kad aš žinotáu, kur'ū dzienėlbr; akmenėl'ūs nurinktáu*. Trečiojo asmens formos daugiausia yra sutrumpėjusios: *drebet, izbálci't, išvaž'úot, pasėdēt*.

§ 51. Liepiamoji nuosaka dažniausiai yra su formantu *-k*: *aĩk vāl'gi'c; akšĩ, mōm; neveĩk, neveĩk, mā mi'lōj; ažužiepk ūgni; išaidzĩkite, mán niẽko nereĩk'a*. Formos su galūne *-kie, -ke, -ki* dažniau pasitaiko tautosakoje: *kap sujėsi, vėl ataĩkie; atrakĩnkie duralàs; ažuğrąuskie, kmorėla* (debesėli); *daskĩrkie gi mán dalālb; aĩkie mēdzin; do praskĩnkie man rutėl'u; do nupĩnkie vainikėli; do nuvėškie man skrinėlbr; do padúokie man rankėlbr; do pakėlkie tū galvėlbr ir ataĩkie tu pas manĩ; papenėki manĩ; pasėkie mán linel'ūs in plac'ōs dzirvėles; pašildzikie žemėlbr; sakāū, búke dār*; (plg. E. Volterio užrašytą formą: *paklókė man patalėli* 187); *atrakĩnki gi žemėlbr; pašildzikie tu žolālb; atstókĩ nòk manĩ; paragáuki, pazdairiki, ar geri?; vėski tu, dukrà, ganíc' óži; vėski tu ganíc' pàc; tĩ inkĩški sã vúdægũ*.

Šalia minėtųjų, ypač tautosakoje, dar dažnai pasakoma ir liepiamosios nuosakos formos be formanto *k*, pvz.: *acidaraĩ, daraĩ durālàs* „atidaryk duris“; *adúoĩ* (atiduok) *mán žuvis; dúoĩ pasōvu* „duok

kraitį“; *dúo* (duok) *mán vál'gi·c'*; *aĩk ùpèn ir inlĩs; kiĩmš* (kišk) *vúodegu· ùpèn; nèš dzièdo* „nešk diedui“; *noĩs pō pāklur tūsai* (tąsyk); *ai m à, pajédėsim nedāũgi'*; *ai m è zdairĩcis*. Atskiruose posakiuose liepiamosios (ar geidžiamosios) nuosakos reikšmę turi ir kitos formos, pvz.: *kāl'amės, tėvālei; lĩktut sveiki* (greta *lĩkit sveiki*).

§ 52. Geidžiamosios nuosakos formos dažniausiai padaromos su slaviška dalelyte *nekoĩ* (plg. lenkų *nechai*): *nekòĩ aĩna; nekòĩ būs*. Tačiau kartais pasakoma formų ir su *te*: *te b ū ĩ kap sāko; te b ū n, niėko nedarĩs'u*, arba su *tegu*, pvz.: *te g ū aĩna, paskuĩ ragės'u; te g ū j ū o·k'as; te g ū ānas sáu būna*.

§ 53. Sangrąžinių veiksmazodžių nesutrumpėjusią dalelytę *-si* (<*-sie) daugiausia turi esamojo ir būtojo laiko trečiojo asmens formos: *brizginasi, gaminasi, gri·núojasi* (esti nuoga) *vuodegà; nāšasi, stātosi, turėjosi, vadzinosi*. Visais kitais atvejais ši dalelytė paprastai yra be *i*: *dėlāus, ju'keĩs; jām nórĩs aĩc'*; *kāl'amės, dairĩkitės, norėtus, dairĩcis, móki·cis*. Šalia formų su *-si* gana dažnai pasitaiko ir formų su *-se*: *dā·dase balnēlis; dz'ā ū g ē se k'āulāitės; vaikaĩ m ó k'a se; negalv ó·jase nu'nái; kap anà vadzĩnase; s ū p ē se žēmė*.

Su sangrąžos dalelyte dažnai vartojamas žodis *klausti*, pvz.: *ir ānas klāus'sasi vis; klāusėsi pas óžĩ; āni's klāus'sasi mōmu*. Sangrąžinės formos neretai pakeičia neveikiamuosius dalyvius, pvz.: *vėdaras iš b ū l'bu l ā jase* (daromas); *ita pĩeva šien ā unase*. Kartais sangrąžinės formos pavartojamos ir ten, kur literatūrinėje kalboje paprastai išsiverčiama be jų, pvz.: *lāpė žuvĩs ē d a s; slóu kār vė ir lā i d o se dziēš·kon* (į milžtuvę).

§ 54. Tarmėje yra išlikę nemaža galūninio kirčiavimo sangrąžinių formų, pvz.: *atāji' s ē d a s i ir s ē c'* (sėdi); *tad ū r a d o s i tokĩs pōnas; ir s ē d o s i lāpė in ragutēl'u'; iš kaĩto sto j o s i pon ū*; greta sutrumpėjusių: *go v'ā ū s* (čiupau, griebiau) *ažu lanc' ū go; kap už m ā do* (medaus) *go v ē s* (griebė, puolė); *r a d ō s vocis; s ē d ā ū s neprāšĩtas; lāpė s ē d ō s in rāgut'u'; skrido, skrido ir sto j ō s* (sustojo) *paci* (karvė); *ir sto j ō s* (pasidarė) *dukrà; paskuĩ s ē d o m ē s ir parvaž'āvom; j ū s v ē l sto j o t ē s vaikaĩs*.

§ 55. **Dalyviai.** Ne visos dalyvių formos tarmėje yra vartojamos. Dažniau pasitaikantys veikiamieji esamojo laiko dalyviai yra: vienaskaitos vardininkas *stóvin·c'a s vand ū oĩ*; plg. užrašytas kitų linksnių formas, pvz.: *stātė papadēm in skarvadōs* (keptuvės) *d ā g u n c' o s; g ā m s t a n c e i* (kūdikui) *niėko nedarāũ; anà g ā l a ž i' d ā g u n c' u' in raĩkos*. Vientelė girdėta senoji veikiamųjų dalyvių esamojo laiko vienaskaitos vardininko forma *deg ū s* (<*degas*) „karštas“ yra subūdvardėjusi: *aš tai mi·l' ū, kai d e g ū s pĩenas*; dgs. vard. *d ā g u' s blĩnai*; plg. iš šių formų išvestą bevardės giminės formą *deg ū* „karšta“ greta *deg ū*, kuri greičiausiai yra atsiradusi pagal bevardės giminės būdvardžius *pig ū, tams ū* plg.: *daĩ d e g ū, gi·leĩ kramcĩs*.

Būtojo laiko veikiamieji dalyviai geriau išlikę, pvz.: *vaĩkas miēga piĩv ū i s t ā c i s; j ā ū m ā t a i, tėvas kap numĩr i s; buv ā ū vienas lĩk i s;*

ta kárvė atskridusi (atbėgusi) *būvo*; *insispráudus ir gūli*; *oi, kap gānė, oi kap girdė, kad būt priėdis ir acigėris* (ožys). Vietoje vienaskaitos ir daugiskaitos abiejų giminių formų kartais pavartojama apibendrinta vyriškosios giminės daugiskaitos vardininko forma⁴¹, pvz.: *bu'táu ažušāvi* (nušovė), *jei nebūtáu ažbėgi* (išbėgus); *jūduktė iš Rimāš'u* (yra) *atvaž'āvi*; *išvaž'āvi dūktėri's*; *uñgli's būvo jāū pagisi*; *mergà apsirėdi gražėi*; *iždāgi kiėmas* (kaimas); *dār neslāidi sāula būvo*; *būvo klūonas pripūvi* (apipuvęs, papuvęs); *dagi lāpai nērà sprógi*.

§ 56. Neveikiamųjų dalyvių esamojo laiko formų girdėta tik kelios, pvz.: *lāidoma* (melžiama) *kárvė*; *sėdž' ilga* (ilgai sėdi) *ir apgulamōs* (išėiginės, poilsio dienos) *nebūna*. Daug dažnesnės yra būtojo laiko formos, pvz.: *baltà vištà tvorōn inkištà*; *jei neižgrāžintas* (neiškastruotas) — *veřšis, o jei grāžintas — jáucis*; *rító* (rytą) *nēštas vāndu°*, *jāu nenāujà, cik pajāuninta pirk'ā*. Ypač dažna šių dalyvių bevardė giminė, pvz.: *šātros viršūi aždėta*; *trīs ažušāuta gūli*; *peilis širdziñ invėrta*; *skāpc'us* (išdaris), *kuris ižgrāžinta*; *šilas pavadzinta*; *krōsnis, kur akmenai sukrāuta*.

§ 57. Pusdalyvis. Pusdalyvio formos tarmėje palyginti negausios. Be to, jos gerokai apstabarėjusios ir painiojamos. Tai matyti iš žemiau pateikiamų pavyzdžių: *kām aš jāunas būdami žėni'jāus*; *ir pāc'os vis to'l'āū aīna vuogāudami*; *ānos aīna vuogāudami*; *neždamō nēkalba, cik āpneša triskart* (burdama); *inru'kavai, indu'kavai viešū kel'ū važ'ūodama*. Kartais pusdalyvio formos pavartojamos veikiamųjų dalyvių prasme, plg.: *ir rādo sėdėdama* (sėdintį) *pa(s) stālu' tū kunigāikšti*.

§ 58. Padalyvis. Padalyvio dažniau vartojamos tik esamojo laiko formos, pvz.: *kap pradėj lic' aīnan c'*; *gānan c' aždāužė pėrūnas*; *jiemu važ'ūojan c'*, *vilkas ažuškrido*.

Pasitaiko suprieiksmėjusių padalyvio formų, plg.: *nórin c' nenórin c'* (noromis nenoromis) *būvo atėji*.

Būtojo laiko padalyvių neužrašyta, išskyrus nelabai aiškų pasakymą: *ėmė kācinas nēšč tōm lopōm apsikabinus* (apsikabinęs?). Šio padalyvio reikšmė pavartojamos veikiamųjų dalyvių bevardės giminės formos, pvz.: *vakari* (valgyti) *dúoda sutėmi' vėl', net po dzviliktai*.

Prieveiksmis

§ 59. Daryba. Daugelisrieveiksmių yra sustabarėję daiktavardžio linksniai, pvz., vns. vard.: *dzienà nakcīs sōpa* „visą laiką skauda“; *ganà mán būs* „užteks man“; *vařgo ganà* (užtektinai) *ma't'āū*; vns. kilm.: *rító nēštas vāndu°*; *liėpė anksči rító nebūdžinc'*;

⁴¹ Iš kilmės ši forma greičiausiai yra bevardės giminės vienaskaitos vardininkas, žr. J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, Vilnius, 1957, p. 205; J. Endzelins, Latviešu valodas gramatika, p. 343.

ritas rito (kiekvieną rytą) *aīna kiškei pas bóbū*; *Pãtro* (birželio 29-ąją) *parvaž'uoja iš Vil'nāus*; vns. naud.: *dóvanai* (veltui) *veik'āū*; vns. gal.: *trūpuci*, *ku'snāli*; vns. ir dgs. įn.: *draugì* (kartu) *vãrosi givi*; *karū* (per karą) *sūdegė*; *ritū*, *kap kadū vākaru* *atveža*; *aīnam kartu m̃*; *pietaīs atāj*; senasis vns. ines: *arci*, *drāugiē* „kartu“, *namiē*, *tolì*; greičiausiai iš vienaskaitos inesyvo atsiradęs ir *pas-kuī*; vns. iliatyvas: *apa c'ōn šulnīs*, *vir šu Ń obelis*; *ba sa mi Ń c'an* *aps'avė*; *aīk prieš in arba a ž a c'ōn* (į užpakalį); vns. aliatyvas: *ir nēt galópi* (iki galo); *namō*, plg.: *jāū iki vākari namō bús'u*; (retai) *namópi*.

2. Nemaža yra sudurtinių bei samplaikiniųrieveiksmių, kurių antrasis dėmuo yra sutrumpėjęs daiktavardis, o pirmasis — kitos kalbos dalies linksnis, pvz., įvardžio dgs. vard.: *šiēmet*; skaitvardžio vns. įn.: *añtru-dzien*, *añtrukart*, *pírmukart*; skaitvardžio ir įvardžio gal.: *kazdzien*, *dūkart* (kartais *dukaft*); *keliskart*, *šiēmet*, *š'ūmet*; *trāc'u'dzien*; *triskart*, *tu'kaft*, *vīenu'kart*; įvardžio vns. įn.: *túokart*, *tú o m kartu m̃ būvo*; *túom-čės* „tuomet“. Taip pat minėtinirieveiksmiai: *at ga l'ō* (atgal) *ažužvín-gė ark'l'eī*; *at ga l'ōn reik'a aīc'*; *in ri t'ó j ā u s ataīdo vilkas*; *iš kař-to*, *iškařt*, *iš tolì*; *iš tólimo*; *per pus'āu*, *peržiēm*, *po keliskart*.

§ 60. Būdvardiniairieveiksmiai, atsiradę įvairiais būdais:

1. Su įvairiais formantais, pvz.:

su *-(i)ai*:

a) iš nepriesaginių būdvardžių: *atókei*, *geraī*, *reik'a patōgei* (tvarkingai, gerai) *ažumiñc' mi'sl'ūs*; *kap ūtarij pilnaī* (nuosirdžiai, drąsiai); *sāusaī*, *seneī*, *skāūdzei*, *neskāūdzei* (negreitai) *ājo*; *smageī*; *nesma geī* (negreitai) *bėgi*; *sta ceī* (iš tiesų), *kiek āš abgín'āu*; *sta-ceī* „tiesiai“, *stiprei* (labai) *girtas*; *žaleī* (piktai) *ž'u'r'ū*; atitinkamų būdvardžių nebeturirieveiksmiai *labaī*, *nu'nái* „šiandien“; *pérnai*;

b) Iš priesaginių būdvardžių (arrieveiksmių): *gūdziškai* „baltarusiškai“, *ju'kiškaī* (juokingai) *išaīdo*; *lietūviškai*, *senóviškai* *du-dāna*; *nedabaríkščeī*, *anā varginaī* (vargingai) *gi'vāna ankstickaī* „labai anksti“, *artickaī* „artutėliai“, *gerickaī* (gerokai) *dāūg išnaikino*; *gerickaī tur'ū mātu*⁴²; *tolickaī* (tolokai) *aīc'*; *žemickaī*;

su *-yn* (neaiškios kilmės): *arcīn*, *āukščīn*; *ragutėlas kreivīn*, *kreivīn*; *tolīn*, *žemīn*.

2. Iš sustabarėjusių būdvardžių linksnių pasitaiko šie: bevardės giminės vns. gal.: *dāūgi*, *jilga* „ilgai“; *lūkterk nedāūgi* (truputį); vns. ir dgs. įn.: *tīlu* (tyliai) *āni's nuskrido*; *būvom pēs c'ōm*; dgs. ines.: *dāūgis ā* (<*daugiesa?) *kas móka* „daug kas moka“.

3. Iš būdvardžių kilusiųrieveiksmių su priešdėliais ir prielinksniais, pvz.: *ažūpernei*, *bemāš* „beveik, arti“; *pa ma ž ū ma ž ū* (palengva),

⁴² Tos pačios reikšmės ir formos yra tarmėsrieveiksmis *ovickaī* „nemaža, daug“ (*mātu* *jāū*) greta *ōvei* „gerokai“ (*mātu*), kuris y. a. kilęs greičiausiai iš jaustukų, plg. E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, p. 519.

kùpc'au, grók; pa ned ā ũ gi (pamažu) *papamiřšom; bepiga; sumíndž* *manì paskersōs* (skersai); *nāmas paskersōs stóvi; paskersai* (*lañk'a paskersai*); *nuog mažū* „iš mažens“. Slavų kalbų pavyzdžiu kartais pasakoma: *po dabaríkšč'u vadžinasi; po kadáikšč'u* (senoviškai) *dudēna* (kalba), *po kadáikšč'amu po nū(n) nēra sveikatos* (iš seno iki šiol nėra sveikatos).

§ 61. Skaitvardiniairieveiskmiai irgi yra įvairios kilmės.

1. Sustingę atskirų skaitvardžių linksniai, pvz., dgs. ines.: *nu'nát žmóni's devín'osà gaĩdzi p'jáuna; dzviesà gānēm; ketur'uosà šienāvom; trisà ir būvo*; iš šio linksnio, gal būt, yra išriedėję ir *mēz dzvīēju cig būnam; ānas cig dzviēju būna; āni's ti' trijuo būna*; kelintinio skaitvardžio bevardės giminės vard. ir gal.: *pírma*. Skaitvardis *vienas* su pakartota kita jo forma sudaro samplaikiniusrieveiskmius, pvz.: *anà vienu m̃ vienà būna* (kaip ir *kartu m̃*); *vien ū vienà gi venā ū*.

2. Kitirieveiskmiai, turintys skaitvardinę šaknį, ne visi yra aiškios kilmės, pvz.: *pavieni* (po vieną, atskirai) *neina keltuvos; vienai pō* (vienaip) *dudēna*. Greičiausiai iš skaitvardinių būdvardžių yra atsiradęrieveiskmiai: *v'ūt, v'ūt vienók* (vienodai) *šā ũ k'am; c'ā vienók ei sāko: ažuspírk spiralu; vīentarái* (vienodai, vienaip) *tep vadžinase; iš vīentaro* (visą laiką) *meškà kiřto; vīs vīentara* (vis tiek) *kap pavadžinsi*. Tokios pat rūšies yra irrieveiskmiai: *dvejóktai* „dvejopai“, *nevienóktai* „nevienodai“, *trijóktai, vienóktai; anksc'ā ū gi vānom vīenó dai* (vienaip), *o dař kitó dai* (kitaip).

§ 62. Labai įvairios kilmės yra įvardiniairieveiskmiai.

1. Sustabarėję atskiri įvardžių linksniai, pvz.; *visa*, iš kur atsiradęs ir *vis* ir, tur būt, *víc* (*atāi víc visos; víc visi būvo; vīt visi panujójo*); *ciekas, cieka, cieku* (iš kur atsirado ir *ciek*); *kiekas, kieku* (iš šių formų išriedėjęs ir *kiek* „kol“, plg. (*kíek ana gi vā būvo*); *kuoj* „kuo“, *suvis ū sūvisu, sūvis, ret. suvis*.

2. Įvardiniairieveiskmiai su formantais, pvz., su *-ur*: *kuř, niēkur, visuř*; su *-du ~ da*: *kad ū* (seniau) *kitēp dudēno* (kartais ir *kadu ī*, plg. *kadu ī būvo dzidelis mādž'as* (miškas); *kadu m̃*, plg. *kartu m̃*), *tad ū*; su *-ai*, arba *-(i) aip(o)*, *(i) ap*: *c'anái, cikta ī, icenai, itai, itep, ka ī, kàp* „kaip“, *kitaipō; kitàp, šēp* „šiaip“, *ta ī, tēp* „teip“, *šēp tēp, teipō* || *taipo, visaip* || *visa ī, visaipō*.

3. Įvardiniairieveiskmiai dažnai dar vartojami su prielinksniais (priešdėliais) arba su kitaisrieveiskmiais, pvz.: *ažutata ī* „dėlto“, *dēltōi* „vis tiek“, *dren tō* „dėl to“, *ing š ī* „į šen“, iš *šič, kap kad ū* „kai kada, kartais“, *kōl'* (<kodėl?; plg. *kōl' neateje ī?*), *nug ic* „nuo šičia“, *tei pāc'a* || *tep pāc'a* „taip pat“, *ir tēp bet kàp* „bet kaip, šiaip taip“, *suvis* „visai“ || *suvis ū, nesūvisu* „nevisai“, *vis vīentara, vis cieks, víc visa* „visai, absoliučiai viskas“. Slavų kalbų pavyzdžiu atsiradę ir: *pa jūsišku* „jūsiškai“, *pa mūsemu* „mūsiškai“.

§ 63. Atskirai reikia paminėti keletą neaiškios kilmėsrieveiskmių, kuriuos be atskirų komentarų ar tyrinėjimo jau sunkiau susieti su konkre-

čia kalbos dalimi. Savo struktūra kai kurie iš jų yra artimi įvardiniams prieveiksmiams ir dalelytėms, pvz.: *c'ā, cenāis, ic* „šičia“, *jāū, šic, šī ~ šę* „šen“, *tī ~ tę* „ten“, *šin, tiñ; aṛgi* „taip pat, irgi“ (*tōi žmonā aṛgi varginai gi'vāna*), *daṛ* „dabar“ (*daṛ visi gerai būnam*) ir kt.

Nežinia, ar veiksmazodžio, ar vardažodžio šaknį turi prieveiksmai: *aplīnkai važ'āvo; aplīnkōs kāl'as gerėsnis*.

§ 64. **Kaityba.** Laipsniuojamų prieveiksmių aukštesniojo laipsnio formos paprastai yra su *-iau*, pvz.: *anks c'āū ne tēp gi'vānom; ar š'āū* (blogiau) *negál' būc'*; *pupā aukū āuk š c'āū; graž'āū; maž'āū; nā c'āu* (kitaip?) *ūtarij; pirmāū, sāus'āū; skāud zāū* (greičiau) *bėk; smag'āū* „greičiau, smarkiau“. Neretai pasitaiko dar sena suprieveiksmėjusi bevardės giminės aukštesniojo laipsnio būdvardžių forma: *dāugēs, dāugēsne* šalia *dāug'āū*, plg. *dāugēs niēko neturėjom; ānas dāugēs žino, kap aš; dāugēsne* (daugiau) *niēko nežināū, nemóku*. Įdomu, kad aukštesniojo laipsnio prieveiksmai kartais padaromi net iš atskirų daiktavardžių, pvz.: *ka l'n'āū* (aukščiau) *gerėsnis jāvas; lob'āū* „žemiau“ (*lobas* „slėnis, loma“).

Kartais tam tikros ypatybės buvimo laipsnį išreiškia bei pabrėžia ir įvairūs priesaginiai vediniai, pvz.: bevardės giminės būdvardžiai su priesaga *-(i)okas*: *dāugóka, šlap'jóka* „truputį per šlapia“; prieveiksmai su *-ickai*: *gerickai* „gerokai, labai daug“, *žemickai* „labai žemai“.

Prieveiksmių aukščiausiojo laipsnio ir to paties laipsnio bevardės giminės būdvardžių formos yra tos pačios — su priesaga *-iausia*, pvz.: *ar š'āus'a* (labiausiai) *isiguñdo; aš dāug'āus'a* (dažniausiai) *namō bu'nū; ger'āus'a* (geriausiai) *namiē būc'*. Kartais aukščiausiasis laipsnis pasakomas su įvardžiu *kuo(m)* ar slaviška sustiprinamąja dalelyte *-nai*, pvz.: *búl'bu' kuo dāug'āus'a tai būc' ger'āus'a; kuo gil'āus'a* (labai giliai) *inliñdo; kúom nái plac'āus'a ti būvo*.

Minėtina iš kelintinio skaitvardžio *pirmas* padaryta forma su *-ul-iausia*: *pirmul'āus'a* (pirmiausia) *aīna Dziejāniškėsa*.

Dalelytės

§ 65. Būdingesnės ir dažniausiai vartojamos yra šios dalelytės: *anē, anī* „nė“ (*ānē āni's židz'a, ānē āni's kū; anī paci ēda, anī kitām dúoda*); *ar* (*ti ar veikī — ta paci nāudā, ar neveikī — niēko nēr*); *až* „štai“ (*až iñ tinái aīna*); *bēt* „kad tik“ (*senām bēt dzienā prabúc'*); *būk tai* „lyg tai“ (*búk tai, sāko, po tai ligai išmirzdzinėj žmonės*); *cik* „tik“ (*jė-žūkas cik, cik jūda*); *dāgi* „dar“ (*dāgi lāpai nērā sprógi*); *dārgi* „dar“ (*dārgi māža*); *dār* (*kuṛ vaīkas? dār miēgci*); *do* „taip, ir“ (*bu'nū, do ir bu'nū*); *gi* (*jō bóba gi iš Gedūnu; pirm'āū gi visi lietūviškai dudēno*); *jāū* (*jāū vienu pūsi pāmušē; jāū daṛ* (dabar) *visiemu ger'āū; ar ja ū isimēži*); *kas gi* „kas tai“ (*kas gi pabrūngo sānas žmōgus jiemu*); *mažū* „gal būt“, (*reīk'a gražēi ažumindzic', mažū ir skaicis*); *mōj* „gal“ (*itai mōj c'ā anā aīna*); *net* (*pupa išāugo net lubósna*); *nē* (*neatsuñc'a nē lākšto, nē niēko*); *niaūgi* < nejaugi (*n'āū gi āni's ne-*

nór; n'ãũ gi tu aklà búsi, ka nemacísi); òt „štai, va“ (*ò t, aš taĩp ir pãsakotãu*); *ãnak „štai“ (ũ n a k nãmas ragéc')*; *vĩs (tĩ ažiĩdo vĩs Dzevãnišk'ũ parãpija)*; *vũn „štai, va, antai“ (vũn ùpẽ)*. Kai kurios čia pateiktos dalelytės (*ar, anẽ, nẽ* ir kt.) gali eiti ir jungtuko funkcijas.

Prielinksnis

§ 66. Prielinksnis *an* pasitaiko pakaitomis su *un*, pvz.: *atãjom a n grĩnũ namũ* (į plikus, neįrengtus namus), *tai dár neprazbũvi* (neprasigyvenę); *vĩsi un dárbo paĩšãji* bũvom; *ažušũlĩ ir sušĩlĩ a n dárbo*; *pãima un ruñku*; *gĩmus a n to dãikto*. Tačiau apskritai prielinksnis *an(un)* tarmėje yra retas, jo vietoj dažniau vartojamas *in*, žr. § 71.

§ 67. Prielinksnis *až* arba *ažu* vartojamas su kilmininku ir galininku šiomis reikšmėmis:

a) vietos, esančios už ko nors, pvz.: *tadũ ãni's pasciko a ž ùpẽs mus*; *bernaĩ priẽmẽ rãgenu a žu stãlo*; *a žu kalnãl'o dzirvã*; *ažu skrido a žu dũru*;

b) laiko, per kurį ar kuriam praėjus, kas nors vyksta, pvz.: *a žu mãttũ papãmirẽ*; *jãucis a žu nakciẽs ciẽlu klãnu vãnden'o ižgẽrẽ*; *dár a žu sãules parẽjom namõ*;

c) priežasties, pvz.: *mañ (mane) sesũla pap'jovẽ a žu vũogu kupkãlĩ a žu grãžu kupcãlĩ*; *a žu ito degũto, vĩsi vaikaĩ pasũto*;

d) atpildo, pvz.: *dẽkui a žu gãru žõdzi*;

e) veiksmo objekto, pvz.: *rĩša (obuolius) pas óbely a žu koc'ũku*; *vĩenas jẽmẽ a žu ruñkos, kĩtas a žu kitõs*; *a žu ãusiẽs — aĩk pas bõbu*; *dziẽdas lãpi a žu vuodegõs ir vežimañ insimetẽ*; *dziẽdas kiški pãkar'a a žũ ãusiẽs, a žũ ito gri'bũko*; *ir vĩsos nór aĩc' a žũ jõ*.

§ 68. Prielinksnis *be* vartojamas su kilmininku, pvz.: *be rũbu negeraĩ*; *be lópin'o* (skarelės) šãlta; *išãjo be kãro*; *prapũols be žĩn'ũ*.

§ 69. Senas, žinomas daugiausia iš senųjų raštų ir atskirų pakraštinų tarmių yra prielinksnis *dren*, rečiau *driñ*. Jis vartojamas su kilmininku ir reiškia tikslą arba priežastį, pvz.: *ciek vaĩgo dre ñ itok'o niẽko*; *pãmirẽ dre ñ vuogãles*; *skãĩvst, dri ñ mókso aĩnat*.

Kartais pasakomas ir prielinksnis dėl(ei): *nunẽšk uklonẽl'us* (sveikinimus) *dẽleĩ sãvo dziedũl'o ir dẽl' sãvo sesũl'u*.

§ 70. Prielinksnis *ik(i)* greta su *lig(i)* vartojamas daugiausia su naudininku, rečiau su kilmininku šiomis reikšmėmis:

a) laiko pvz.: *jãu iki vãkari namõ* (namie) *bús'u*; *šókom ik vãkari*; *lik pãrai* (iki tam tikro laiko) *reĩk'a búc'*; *ik perníkš-č'a mu mãtamu bũs*; *ik vẽlumai dudãno*; *nok mažũ mãtu ik nũdzienai tep sãko*;

b) vietas, ribos, kiekio, pvz.: *pinkì* (kilometrai) *likì Džievāniš-kei*; *ik šitām dāiktū šlāp'jas*; *iki klūps c'o*⁴³ *vānden'o*; *pupā ik lub ū daāugo*; *iki Dailid'z'u* keturi kilòmetrai;

c) laipsnio, būdo, pvz.: *ik smeŗci nūdāužē* „mirtinai užmušē“; *bu-vā ū ligi gāli*; *nok žāmes būvo vārpa ik virš ā ū s*.

§ 71. Prielinksnis *in* tarmėje vartojamas vietoj *ant*, rečiau *į*. Jo konstrukcijos su kilmininku ir galininku reiškia:

a) vietą ar daiktą, kur kas nors yra arba į kur krypsta veiksmas, pvz.: *sėdōs in kūpetos*, *ir gāno*, *ir gieda*; *veik'a* (dirba) *in lāuko*; *in māno lā ū ko* vieną akmeną; *išājo in ciltō*; *in dāikto sūkasi avēla* ir priėda; *ānas in dāikto gimis*; (jaučius) *iš jūngo in gānevos*; *aisim in pakapīnu* (šermenų); *in sāulālaid'z'u* (varkaruose) Ažūrais; *ir nūsvedē in pīevu*; *kūma, aīnam in tavi*; *reik'a aīc' in sāules* (į saulės apšviestą vietą); *ākmeni pādeda in jo nōsi*; *visi aīna in dārbo*; *pametē sā tēvu in rāgut'u medī*;

b) būdą, pvz.: *oškōs vuodegā in sprind'z'o*; *in dal' ū dalijosi ānas*; *in sparn ū* (sparnais) skraido; *in piŗštu vāikšč'āuna*; *in vīeno* (iš vieno, bendrai) palāista daržas būvo; *nuvāi in vėjo* (niekais); *mokīnasi in vien ū penket ū ku*;

c) laiką, pvz.: *dar vīsa in senīstos susriņko*; *in ritōjāus sāko*; *in kīto vākaro ataīs*; *in dzienōs* (reik'a) trīskart dūoce; *in trec'ōs dzienōs pasak'ā ū*;

d) priemonę, pvz.: *in dzviēi arkl' ū ažūbrukē* (nuvežē); *in árkl'o jōjā ū*;

e) kiekį, ypatybę, pvz.: *namai in dzviēi gal ū*; *vīresnē in ketur' ū māt ū*;

f) objektą, pvz.: *pamainīkim in kār vēs*; *neatais' ū in blīnu*; *apvīrsi in aviēs*;

g) paskirtį, pvz.: *in abiej ū kiem ū keturi arklei*; *dant ū netur' ū*, *negal' ū in kūno* (į kūną) *pasiņc'* (pariebėti); *storaī šā ū k'a in jōs*;

h) būsenos ar ypatybės pasireiškimo vietą, daiktą, pvz.: *sīrgo in plā ū c'u*; *in ak' ū āklas*; *in gr ū do per sunk ū*, *bo jō nēr*.

§ 72. Prielinksnis *ing(i)*, reiškiantis daugiausia „į, pas“, vartojamas su galininku ir rečiau su kilmininku. Svarbesnės konstrukcijų su *ing(i)* reikšmės:

a) krypties, ribos, pvz.: *iņg šī kāl'as*; *skūru nūnešē ingi š ū lini*; *neprislaīs iņgi savi*; *daājom ingi ū pi*; *jā ū negāli daaīc' ingi vāndenī*; *dziēdo pupā iņgi stālo daāugo*. Ši reikšmė išlieka ir viename asmeniui kreipiantis į kitą, pvz.: *anā gūdžiškai iņgi manī*, *aš lietūviškai iņgi j ū*; *iņgi j ū dudēnk*, *ir zdaīrosi kap kuŗc'as*;

b) būdo, pvz.: *ākis ūžmestos iņgi š ū nu*; *skīrkis, žēme, iņgi dvēja*, *o tu, duņgus, iņgi trēja*;

c) laiko, pvz.: *sušl ū bo visi arklei iņgi pavā sari*; *pasodzīns' ū ridziku*, *róp' ū*, *ka iņg žiemōs būt mum ū*;

⁴³ Čia gali būti ir vienaskaitos naudininkas, o ne kilmininkas, plg. § 23, 1.

d) apytikrio kiekio, pvz.: *kāl'o mòža* (gal) *i ñgi dù kilòmetru* (bus); *i ñgi pustrāc'o šimto galū*; *gilumà i ñgi du melrū*;
 e) priklausymo, paskirties, pvz.: *ašis jāu i ñgi ratūs priguli*; *i ñgi bróli· Tāūruli· mergāla gieda*.

§ 73. Prielinksnis iš vartojamas su kilmininku ir rodo:

a) vietą, daiktą, iš kur kyla, vyksta veiksmai, pvz.: *iš klúono ažūdegė*; *atājom iš kair'ōs šaliēs*; *bažnič'u iš Nórvillešk'u· paŗvežė Galš'ōn*; *iš mādzo aina, medz'añ daĩrosi*; *brólis pakėle sãseri· iž* (nuo) *žāmės*; *ir lāūko išveikė* (išdirbo) *iš mādzo* (miško);

b) laiką, pvz.: *ataido ankscì iš rito*; *iš mažū dienū ānas tokis*; *iš pirmū mētu· būvo gēras*;

c) priežastį, pvz.: *nūmirė iš senīstos*;

d) būdą, pvz.: *iš visōs* (jėgos) *rėkė*; *iž žāmės gi·vānom*.

§ 74. Su kilmininku taip pat vartojamas ir prielinksnis *nuog* (ištariamai *nok, nuk, nuok*). Jis reiškia šiuos santykius:

a) vietos, daikto ar asmens, nuo kurių kas atsiskiria, vyksta, egzistuoja, pvz.: *itas brólis liko nog momōs*; *gurūcei* (trupiniai) *nugrūvo nūgstālo*; *nugic dzvilika kilòmetru·*; *nūok mūs namū pinkl mētrai*; *nòk kas ū atiršė ākmeni·*; *ātvo gē nòk jō vaīku·*; *negāli aciñc' nòk manī itū āšaru·*;

b) laiko, pvz.: *nūok rito marcì niēko neveik'a*; *nūok to laīko prāminė šepecinė*; *nūok maženū acimena*; *kāl'a visūs nūok dzvie jū mētu·*;

c) priežasties, pvz.: *dziēvas žino, no kō asidegė*; *nuk senīstos pagaišo kārve*; *ir nók tėvū strōkas* (baimė) *ir nok karāl'āus sarmatā*; *paskavó j nok to lietā ūs*;

d) tikslo, paskirties, pvz.: *nok kósul'o geraĩ*; *jūs šūcina nuo kós'ul'o*;

e) priklausymo, sąlygos, pvz.: *ir nòg žmogā ūs prigūli*; *nūok vīru· paāido* (priklauso);

f) būdo, pvz.: *visók'os pāsakos nuo gālo gālu·* (iš pradžios iki galo) *pašnekēs*;

g) šaltinio, kilmės, pvz.: *nuog bobūt'u· acimena sekmės*; *Dzievāniškės irā vaĩdas dúotas nuog dzievū*; *Jurgelāvič'o mēdzis nuok pavardēs*.

§ 75. Prielinksnis *pas* vartojamas su galininku ir reiškia:

a) vietą ar daiktą, kur kas krypsta, yra, pvz.: *jāucis vėlei prikišė nōsi pas vāndeni·*; *irā pas jaknās ir kasā*; *pririšė pas tvōru·*; *plāukus ráuna ir riša* (obuolius) *pas óbelu· ažu koc'ūku·*; *nuvaž'úotāu aš pas sūnu·*; *ānos išājo pas upālu·*; *anā pas Žižmū kāl'u· būna*; *pas vūogas sėdz'*; *pas kasās pririšė ākmeni·*; *pas veršāli· prilipo*;

b) kalbos paskirtį, kreipimąsi į ką nors, pvz.: *klāus'a pas jū vilkas*; *paprašikit pas mōcinu·*; *gaidzīs klāus'a pas óži·*; *vis vīentara, ar pas pāc'u· vūtari·k, ar pas pāč'u·*.

§ 76. Prielinksnis *per* vartojamas su galininku reikšti:

a) vietai, kurioje ar per kurią kas nors vyksta, pvz.: *per vīduri bāles* iskinta; *ruņku sōpa per riešāli*; *per mādzi aīna*, netrāškina, *per vāndeni* — nečebuļškina; *per Dzeivāniškes reīk'a važ'uoč'*; *per tvōru pārlando*; *dziēdas per pūpu nuliņdo dunduņ*;

b) atstumui, pvz.: *per ūpi ir Sabal'ūnai*; *va, c'a, per vienu cik valāku*;

c) laikui, pvz.: *per naktālw nemiegójāu*;

d) būdai, pvz.: *smīlgu pārduŗē per pus'āu*.

§ 77. Vienas iš archaiškesnių prielinksnių yra *pie*, *pi* „apie, prie“. Vartojamas jis paprastai su galininku ir reiškia:

a) vietą, pvz.: *ānos pie budiņku žīdz'a*; *jū piē namūs būna*; *pie Dievāniškes kitēp vadzinasi*; *pie mādzi būna*; *anā pie kuņpu kap dāvē ir ažuđaužē*.

b) apytikrį kiekį, pvz.: *pie pink'ólika būs daiktū*; *pie pink'ās sūsekēm* (pasekēm sekmes); *su juom dār pie šeši vīrai*; *ažu-mokējo pie penk'ās kapeikās*;

c) laiką, pvz.: *pie vīsašventi būs du mētai* (vaikui), *pie dzvi valandī mūšēsi*;

d) objektą arba asmens santykį su tam tikru objektu, pvz.: *pie órati* (arimą, arimo metą) *pasakis'u*; *pie túos raštūs dudāno pie akēc'as medz'aginēs dār* (papasakosiu); *rūpinasi pie dárbu*; *sekmē pie trīs sāseris*; *sekmē pie óšku*; *anā suvis pie mán' pamīřo*.

§ 78. Prielinksnis *po* randamas su naudininku, įnagininku ir galininku šių reikšmių:

a) vietos, pvz.: *apsistābdēm* (sustojome) *net po Rīgū*; *vīenas sunūs ti po Vīl'n'u būna*; *po šalīs lija lietūs*; *Žāslai po Skai-vonimī*; *Žvīrgždēs po Ūreleis*; *nakvójo po kampū* (lauke); *paliņdo po klúono* (naud.), *spāl'uosna*; *tas žuvis po vežimī suvālgēm*; *vē veršālis muvājis po tvártu gieda*; *telūkas šmūkst po pāč'um*; *āni's ēmē ir pōk ītuom agli paskavójo nok to lietāūs* (<pog<pogi? pagal nok);

b) krypties, pvz.: *aik tī po kaīrei*; *trēc'as nāmas po ciēsei*; *mās pavīřtom po túoi pusī* (šioje respublikos sienos pusėje);

c) laiko, pvz.: *po tai līgai labai išmirdzinēji žmonēs*; *sīřgo po vaīki* (gimdyimo); *po arimī akējo*; *po šl'ūbi rasiriņko važ'uoč' namō*;

d) priklausymo, pvz.: *mēs likome vėlāji po vókiec'o* (naud.); *būvom po vokiecīs*;

e) paskirties, pvz.: *mīřos po tėvām*; *rīt mīřos po tėvāmu*;

f) priežasties, pvz.: *po senīstai* (kai) *kām atēmē*.

§ 79. Prielinksnis *prieg* (*prig*, *prik*) vartojamas su naudininku reikšti:

a) vietai, pvz.: *k'āul'u mūgis prik tvárti*; *šlāp'ja kur prieg ūpei*; *varnāgri-bis āuga prik lāukāmu*;

b) asmeniui, prie kurio kas darosi, pvz.: *prieg bārni sēdasi mergā; kok'ā buicis prik sāserei; āni's prieg mán' āuga; du-dānom priek tēv āmu;*

c) kokybei, pvz.: *žāmē prik móli;*

d) būdai, pvz.: *prabuvāū vīs prig dárbi.*

§ 80. Prielinksnis *prieš* (kartais *priešei*) vartojamas su galininku šiomis reikšmėmis:

a) laiko, pvz.: *prieš p'jūti pādegēm; būvo jāū prieš mēnasi;*

b) vietas, pvz.: *dziŗvu* (esančią) *prēš kiēmū* (kaimą), *vadzīno Sēdzimos; prājo prieš manī; priešei manī stojōs.*

§ 81. Prielinksnis *pro* vartojamas su galininku daugiausia veiksmo kryptčiai reikšti: a) per ką nors kiaurai, pvz.: *pro sā akīs pacī išlin-dāū; pro vartūs ir pabēgāu;* b) pro ko nors šalį, pvz.: *kāl'as aīna pro namūs.*

§ 82. Prielinksnis *su* reikalauja įnagininko ir vartojamas daugiausia buvimui kartu, draugei (su įvairiais kitokiais reikšmės atspalviais — bendravimo, priešpastatymo, ypatybės) reikšti, pvz.: *su mergi-štī abidzvi būnam; romālei su vaškū; jāuc'us vienu su kitū riša; norētus su jūoī padudāne'; nežinōj, kas su kūoī mūšasi; kāūle su ketur'omi āusimī; pircis su priemenēli.*

§ 83. Prielinksnis *už* tarmėje retai pasitaiko, pvz.: *jāuc'us vienu su kitū vīs už vuodegū riša.*

§ 84. Tarmėje vartojama viena kita konstrukcija ir su dviem prielinksniais, plg.:

iš ažu: kap rādo plāuku, britvu iš až aņc'o ir p'jāuc'; iš ažu krúmo paguņdzino; iš ažu kuņpo svīster'a ākmen'u;

iš po: kiškis iš po krúmo šoko; iš po lēbo (kaktos) in manī žvīlkteri;

lig po: lik po velīkai būvo;

palig: intrāukē raņku palik pāc'o;

sālig: vānden'o sālik kraštaīs; kārvēs sālik pilvi plāūk'a; sālik jūostai vānden'o; ažiņk manī sālik kākli;

§ 85. Iš naujesniųjų prielinksnių daugiau vartojami šie:

apliņk: apliņk kiēmū kap pradēj aīc';

arci: daŗ ir mās arci viēšo kāl'o būnam;

tarpuĩ (rečiau *terpuĩ*): *As'uklē tarpuĩ mēdz'o; terpuĩ sāvi dudēna;* plg. E. Volterio užrašytą pavyzdį: *tarpuĩ kalnu, tarpu lobu čer-nuškele židze* 185;

viduĩ: viduĩ piŗk'os vaĩkas; E. Volteris rašo: *vido kalno, vido lobo čer-nuškēles židia,* 185 (iformos *vido* galūnė o vietoje -ui gali būti tos pačios kilmės, kaip ir vyriškosios giminės daiktavardžių vns. naudininko, žr. § 23,1);

virusĩ: viršuĩ mēdz'o dzieškā (duonkubilis) *rūksta.*

Ištiktukai

§ 86. Daugelis ištiktukų, kurie imituoja garsus, susijusius su įvairiais judesiais, arba reiškia vaizdus, atsiradusius veiksmo metu, baigiasi priebalsiu *c*, kartais *t*, pvz.: *bóba c'ùpc' gaidzi ažù vuodegōs; dz'ùpc' pāukštāla galvōn ir Ivonēlis atgijo; ānas kīšč' nōsi: pīrk'on; tėvas klās c' viduj pīrk'os maišu; kárvė límšč' ir sūverpė, límšt' ir āpmetė, límšt' ir išáudė, límšt' ir išbál'cino; gaidūkas ōpc', ōpc', inliñdo lazdon; ānas srúb c' ir acigėrė; ažuglóstė gražėi ir šūs c' pāc'un.*

§ 87. Nemažai yra ištiktukų, kurie baigiasi balsiu, dvibalsiu ar kitu priebalsiu ir išreiškia staigaus veiksmo garsus arba imituoja paukščių, gyvulių ar daiktų balsus. Sakinyje jie dažniausiai vartojami grupėmis, pvz.: *avis bē bē in pievos; br'uk ū br'uk ū dešimtā sesuō; ānas tep kap gaidzīs in pīrstu: váikšč'āuna, cāp, cāp paspūcis, pašīrdzis; cik, cik, kās mán būs; c'ùku, c'ùku gaidz'uku; c'ùku, c'ùku po pīrkūti; dziñ, dziñ, dziñ dār gi vā; fē, fē, fē, sāko ožīs; prājo vilkas šōnan pīrk'os ir ėmė pūsc'e: fūk, fūk, fūk; o Jonēlis juīrr nuskrīdo; gvā, gvā, žalcī, balcī, sāko vārna; koī koī, dziėdo gaidzīs bōbos vištai āki: iždāužė; k'āūle krūk krūk dabėgo ingi ūžuolu; m ū, m ū, m ū, paskóre Ivonēlis, dziėdo sunūs ir bōbos sunūs; sīkr ū, tu bobūle; slēp varšūkas ir pargr'ūvo; c'ā ū, r'ā ū, r'ā ū nesprāusk, sāko kalátė; kuk ū, kuk ū devīni brolūkai; ita du dāle tu l' u l' ū.*

§ 88. Įvairūs ištiktukai sakinyje labai dažnai pakeičia veiksmazodį; pvz.: *rag' ū bām c' ir bām c', galvōn ir galvōn gaidzīs mūs susiėdo gaidz'o; anā c'ùpc' c'ùpc' — šun'ukas; kap āni: s ateina, delnūosna pl'áu kšč' ir šoka cik vienī razbāini: kai (plėšikai); anā šmūkšč' pāc'un ir paskavója; kuī būvi, kuī nebūvi: c'ūuc' do c'ùpc'; pīrk'ā k'āulāit'u: nē trėkšč'; ataīdo vilkas: stūk, stūk lungañ; tāp tāp kācinas per pīrk'u; tėvas glėsc' lazdon, paskóris Ivonēlis; ānas kīšt' gálvu; lāpė kāpt'; pīkšč' kap rōzas ir patáikė tū mergīnu; cik plīksc' ir nērā (nušovė); mergīštė plúm c' pelītei ir negi vā; anā šl'úkšč' akīsna ir išvirino; anā šmūkšč' pāc'un ir miėgėcė; dzeī, dzeī dzeī tėvas káulus dukteri's pīrk'ōn.*

Iš ištiktukų yra sudaryta daugumas tarmės veiksmazodžių su priesaga *-erėti*, žr. § 43, 2.

Kaip matyti iš pavyzdžių, tarmėje daugiausia vartojami vaizdus ir garsus reiškiantys ištiktukai. Rečiau pasitaiko ištiktukų, perteikiančių įvairius pojūčius, pvz.: *man cik smíłkt širdziñ, vaiko nērā.*

Pažymėtina, kad ištiktukai daugiausia vartojami tautosakoje. Buitinėje kalboje jie retesni.

Jaustukas

§ 89. Dažniau tarmėje vartojami jaustukai yra: *ā, aī, ajajái, āk, oī, òch, òt; plg.: aī, kap mumì ānas nepaciko, tōks miegulīs; aī, tadū buvo sunkū gi vānc'; ajajái, kok'ā vėpucinė; ajajái, kap sōpa gálvu; āk, tėvāli mānas, radnasāi mānas; oī, dziedūkai, ālkanas, aš ālkanas; oī,*

àš senei jàu atbėgàu; o i, aš net trùkterėjàu; ò t, bijójom, rėgis, ir sáula i mūs nėsivietė; ò t, buĩcis nėsvedė „ot, nesisekė gyventi“; ò t, dapāsakojo anà; ò t, kokis rūpescis.

Kartais tas pats jaustukas pasakomas du kartus arba sakinyje pakartojamas kelis kartus, pvz.: a i, a i, kãp āni·s mumì ėdė; o i, o i, kokì jūs dēgu·s blīnai; ò ch, ò ch, dař (dabar) padarĩsme piřk·u ir vĩlka nesugr·ãũš; à, kluĩpei jūs, à, š'okiē, à, tokiē jūs; gānė, gānė, o i, kap gānė, o i kap girdė; ò t, cinginiš, ò t, pradėjo cingin'uoç' mǎ vaĩkas; āniš, ò t, baduoja, ò t, neturi ko vǎl'gi·c'.

Jaustuku kartais pastiprinamas neiginys, pvz., o i n e! neėdzis, negėris. Retkarčiais viename sakinyje pavartojami du skirtingi jaustukai, pvz.: a i, brúngus dziedukai, o i, manì gānė, nežin'ǎ kas tokis.

I š v a d o s

§ 90. Dieveniškų tarmė lietuvių kalbos mokslui yra svarbi daugeliu atžvilgių.

Dėl savo geografinės padėties, o taip pat dėl įvairių istorinių priežasčių kurį laiką neturėjusi glaudesnio kontakto su kitomis lietuvių tarmėmis, nepatyrusi didesnės literatūrinės kalbos įtakos, Dieveniškų tarmė iki šiol išlaikė nemažą archaiskų faktų, plg. vardažodžių ir įvardžių daugiskaitos naudininko formas su galūne -mu (*tõmu visõmu trimu mergištẽmu*); vyriškosios giminės daiktavardžio vienaskaitos naudininko formas su galūne -o (*bõba sãko kišk'o*); vienaskaitos ir daugiskaitos adesyvo ir aliatyvo formas su postpozicija -p(i) (*t'ėvip, galõpi, namõpi, ju·suĩp, mu·suĩp*); būdvardžius su išlaikyta senąja kirčio vieta (*vĩresnė, vĩr'aus'a*); atematinių veiksmažodžių įvairias liekanas (*vāsara, o tu miegmĩ*); liepiamosios nuosakos formas be formanto -k-: (*kiĩš vũodegu· ùpėn; a d u o i mǎn žuvis*); sangražinių veiksmažodžių formas su kirčiu galūnėje (*sėdasi, sėdǎũs, radosi, stojosi, govės, radõs, sėdõs, stojõs, stojotės*); atskirus prievaismius (*dãugės, rečiau dãugėsne; nu·nái*); atskirus prielinksnius bei jų konstrukcijas (*a žu mǎtu papǎmirė; sušlũbo visi arkleĩ ingi pavāsari; nuog bobũt'u acimenam; jũ pie namũs bũna; ānos piẽ budziĩku žĩdz'a; k'ǎũl'u mĩgis prik tvárti*).

Dėl glaudžių kontaktų su slavų (ypač baltarusių, kiek mažiau rusų ir lenkų) kalbomis tarmėje yra atsiradę nemažai įvairių hibridų, vertinių iš jų kalbų. Ypač slavų kalbų paveikta veiksmažodžio daryba, plg. priešdėlėtuosius veiksmažodžius (*ažusiřkc', praskaicĩc'*) ir ypač veiksmažodžius su antriniu priešdėliu pa- (*visi bernaĩ paapsĩvedė; senì jǎũ papǎmirė*).

Dėl slavų kalbos įtakos yra atsiradę ir atskiros prielinksninės konstrukcijos (*po kadǎikšç'amu, dar a žu sǎul'ẽs parėjom namõ; miš'os po tẽvǎmu*).

Kai kurių įdomių tarmės reiškinių kilmė yra neaiški, pvz.: *d > g, t > k*, plg. *dǎũg vangenũ* (vandenų) *i·rǎ; mǎno gėgė (dėdė) pǎmirė; pǎr-*

verké (pervertė) *visu nāmu*; *dankālei* (danteliai) *geri*; *pasikiko kėvūkas* „pasitiko tėvukas“.

Per Dieveniškių tarmės plotą eina riba tarp rytų ir vakarų dzūkų. Pagal dažnesnį mišriųjų dvibalsių *am, an, em, en* vartimą į *um, un, im, in* ši tarmė yra artimesnė rytų dzūkams. Tačiau daugiau yra fonetinių ir morfologinių ypatybių, kurios Dieveniškių tarmę glaudžiau sieja su vakarų dzūkais.

ДЕВЯНИШКСКИЙ ГОВОР

И. ЛИПСКЕНЕ и А. ВИДУГИРИС

Резюме

В статье излагаются характерные особенности литовского говора, который находится в самом юговосточном уголке Эйшишкского района Литовской ССР в окрестностях местечка Девянишкес.

Девянишкский литовский говор привлекает внимание языковедов уже на протяжении 80 лет. Среди исследователей этого говора находились такие известные лингвисты, как Э. Вольтер, К. Буга, П. Арумаа и др.

Поскольку Девянишкский литовский говор находится на окраине нынешней этнографической территории литовского языка, в нем сохранились многие архаические особенности.

Все имена и местоимения в дательном падеже множественного числа имеют окончание *-mi*: *bról'ami, tōmi visōmi trimu mergīštēmi; seniemi žmonėmi*. Формы мужского рода дательного падежа единственного числа наряду с окончанием *-u* имеют и окончания *-o* (*bóba sāko kīšk'o*) или *i* в предложных конструкциях (*kārvės sàlik pīlvī plaūkē*).

Иногда еще встречаются формы адессива и аллятива с постпозицией *-p(i)*: *tievip, galópi, ju' suīp, tu' suīp*.

В фольклоре наряду с формами повелительного наклонения *aik, búkie* встречаются формы без суффикса *-k*: *ad ū oī mán žuvis; k i m š vūodegu' ūpēn*.

Некоторые возвратные глаголы сохранили ударение в окончании, напр.: *sėdasi, sėdaūs, radosi, govės, stojōs*. Говору характерны наречия: *dāugės* наряду с *dāugėsne nu'nai* и некоторые предлоги, как напр.: *ažu, dren, ingi, nuog, pie, prieg*.

Девянишкский литовский говор уже давно находится в тесных контактах с славянскими языками (особенно с белорусским, менее с русским, польским). В результате этих контактов в говоре появилось много новых слов, образованных по примеру славянских языков. Особенно ярко влияние славянского словообразования проявляется в глаголе, ср. приставочные глаголы (*ažusiřkc', praskaicic'*), и особенно многочисленные формы с вторичной приставкой *pa-* (*paapsivedė, paisigañdo, papàmirė*).

Под влиянием славянских языков в говоре появились и некоторые предложные конструкции (ср. *po kadaiķš'amu, po músemu; dār ažu sáulės parėdū namō; miš'os potėvām u*).

Кроме того, говору характерны своеобразные фонетические явления, происхождение которых еще не установлено, ср. *d>g* и *t>k* перед гласными переднего ряда: *dankālei* (danteliai), *gėgė* (dėdė), *pasikiko kėvūkas* (pasitiko tėvukas), *vāngen'o* (vandenio).

На основании двоякого произношения дифтонгических сочетаний *am, an, em, en* (как *am, an, em, en* и как *um, un, im, in*) Девянишкский говор следует считать переходным говором между западно-дзукскими и восточно-дзукскими диалектами литовского языка.